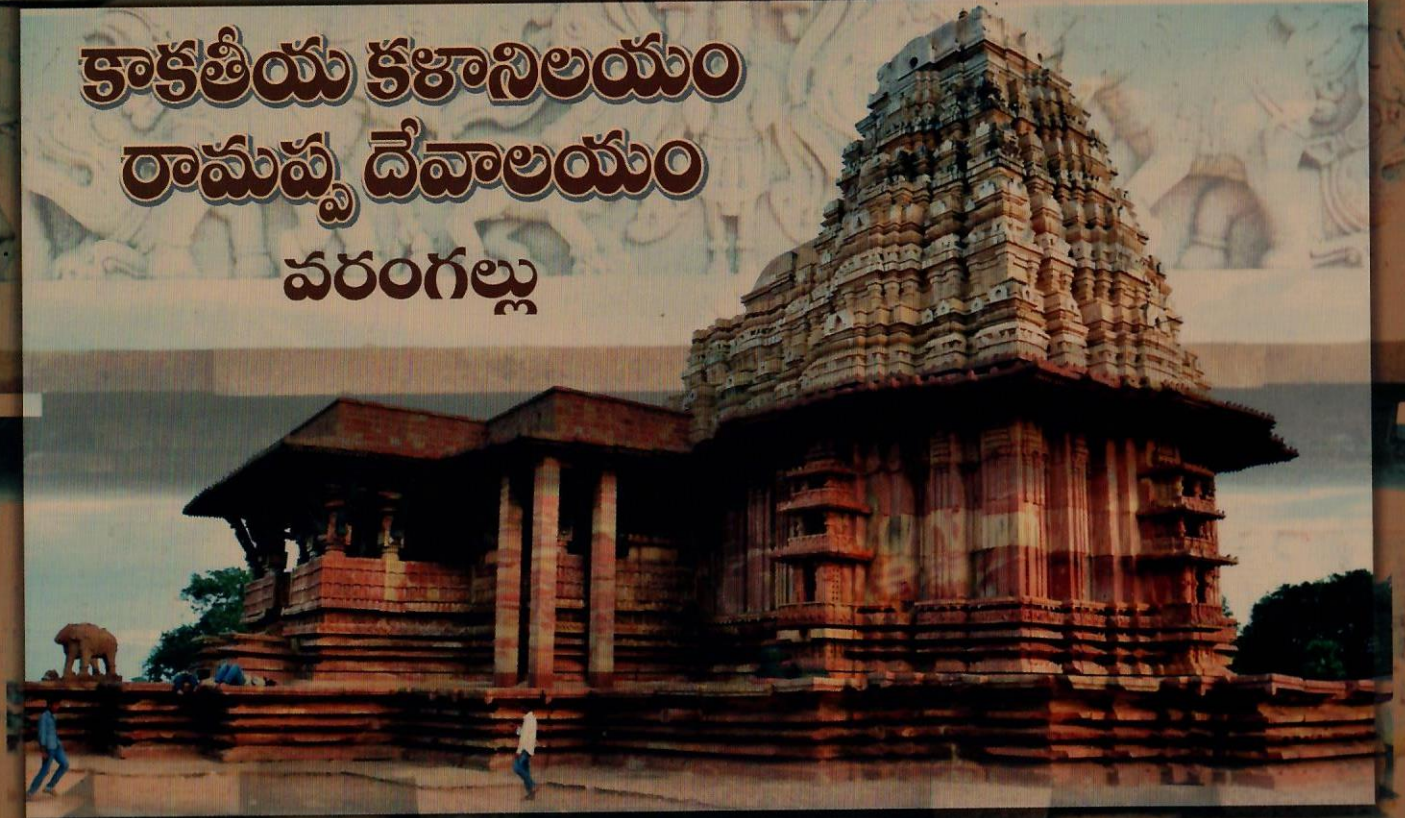
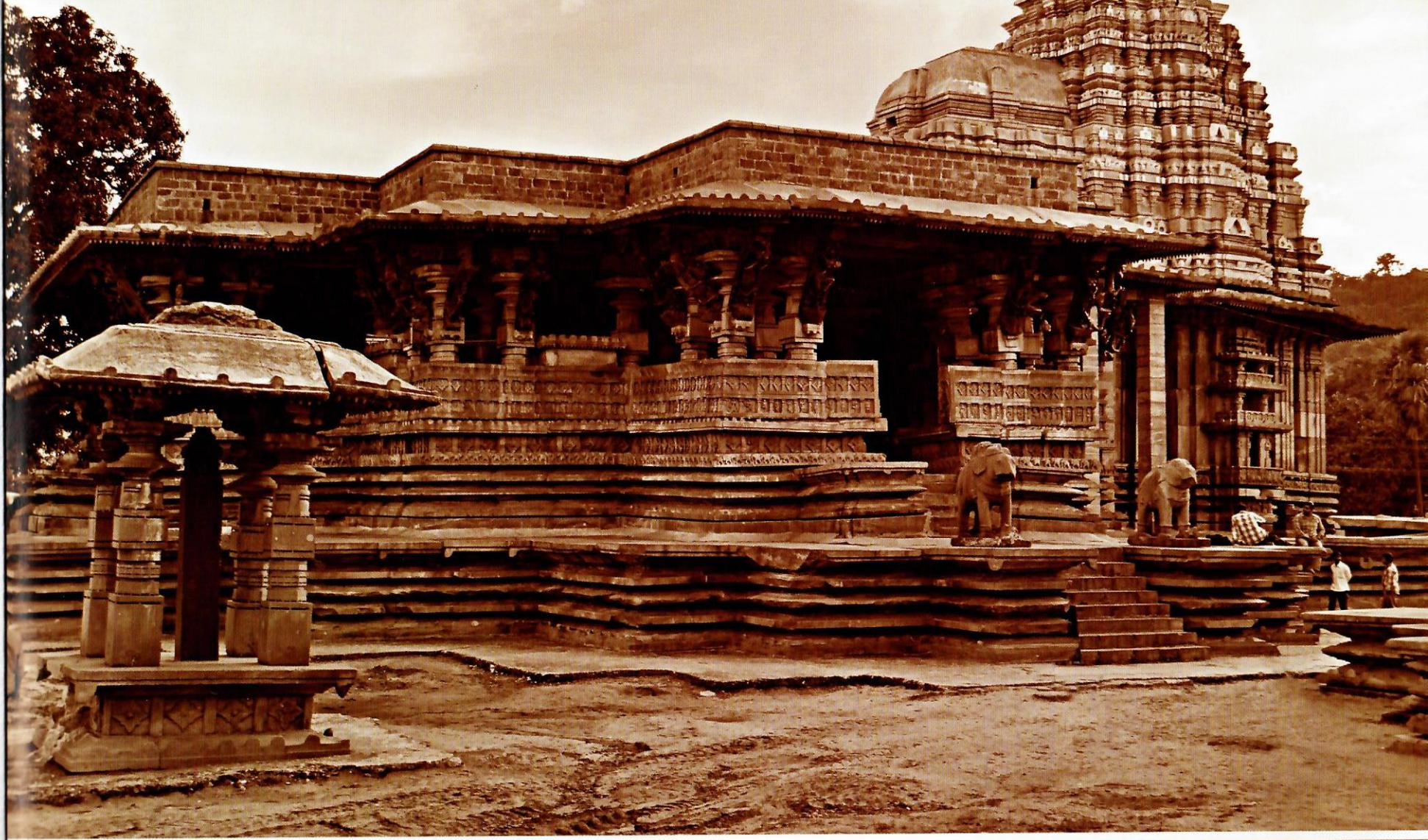

కాకతీయ కళానిలయం
రామప్ప దేవాలయం
వరంగల్లు

కాకతీయ కళానిలయం రామప్ప దేవాలయం

డా॥ ఈమని శివనాగిరెడ్డి-స్థపతి
గుండమరాజు కళ్యాణ కుమార్

సంపాదకులు
శ్రీమతి చందన ఖన్ ఐ.ఎ.ఎస్.
ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదర్శి (పర్యాటక శాఖ)

యువజనాభ్యుదయ, పర్యాటక, సాంస్కృతిక శాఖ,
ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, 2012

కాకతీయుల కళానిలయం
రామప్ప దేవాలయం

డా॥ ఈమని శివనాగి రెడ్డి-స్థపతి
గుండంరాజు కళ్యాణ్ కుమార్

సంపాదకులు
శ్రీమతి చందన ఖన్ ఐ.ఎ.ఎస్.
ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదర్శి
పర్యాటక శాఖ,
ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, హైదరాబాద్.

21-12-2012 (కాకతీయోత్సవాలు)

© రచయితలు

కాపీలు:..... వెల:.....

అట్టమీద బొమ్మ: రామప్పదేవాలయం
అట్ట వెనుక బొమ్మ: శాసన మండపం

ప్రచురణ/ప్రతులకు:
ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదర్శి
పర్యాటక శాఖ, డి.బ్లాకు, సచివాలయం,
ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వం, హైదరాబాద్

డి.టి.పి.: ఉమామహేశ్వరరావు

కవర్ పేజీ/లే అవుట్
లైవ్ వైర్స్ అడ్వర్టైజింగ్ ఫైవేట్ లిమిటెడ్.
హైదరాబాద్

ముద్రణ

.....

శ్రీ వట్టి వసంతకుమార్
పర్యాటక, సాంస్కృతిక,
పురావస్తుశాఖల మంత్రివర్యులు,

సందేశం

శాతవాహనుల తరువాత వెయ్యేళ్లకు మళ్ళీ తెలుగు నేలనంతా ఏకంచేసిన ఘనత కాకతీయులకే దక్కుతుంది. ముందు అనుమకొండ, తరువాత ఓరుగల్లు నుంచి పాలించిన కాకతీయులు సర్వతోముఖ ప్రగతిని సాధించి స్వర్ణయుగాన్ని తలపింపజేశారు. సుస్థిర పాలనతోపాటు ప్రజాక్షేమం కోసం చెరువులను తవ్వించి, వ్యవసాయాన్నీ, రేవు పట్టణాలను కట్టించి వర్తక వాణిజ్యాలనూ ప్రోత్సహించారు. కవులను, కళాకారులను ఆదరించి సాహిత్యం, సంగీతం, నృత్య రంగాలను తేజరిల్లజేశారు.

శిల్పాలను పోషించి రూపలావణ్యంతో కూడిన వేలకు వేలు అద్భుత శిల్పాలను కల్పించారు. తెలుగు నేలంతా అపురూపమైన ఆలయాలను నిర్మించారు. వేయి స్థంభాలగుడి, శంభునిగుడి, జాకారం, కటాక్షపూర్, మంధని, రామానుజపూర్, జనగాం, గణపురాల్లోని దేవాలయాలు కాకతీయుల కళానిలయాల్లో కొన్ని.

కాకతీయులెన్ని దేవాలయాలను నిర్మించినా కళాతోరణాలనెత్తించినా, ఒక్క రామప్ప దేవాలయం కాకతీయ శిల్పాల హస్తకళాలాఘవానికి అద్దంపడుతుందనటంలో అతిశయోక్తి లేదు. ఆలయ అమరిక నుంచి శిల్పాల అలంకరణ వరకూ ప్రత్యేకతను సంతరించుకొన్న రామప్ప దేవాలయం తెలుగు నాట దేవాలయాలకే మణిమకుటం.

కాకతీయుల కాలపు వైభవ ప్రాభవాలను మళ్ళీ సంతరింపజేసుకోవాలన్న తలంపుతో రాష్ట్ర ప్రభుత్వం కాకతీయోత్సవాలను ఘనంగా జరుపుతున్న తరుణంలో కాకతీయ గణపతిదేవ చక్రవర్తి సైన్యాధ్యక్షుడైన రేచర్ల రుద్రుడు 800 వందల ఏళ్ల క్రితం, విలక్షణ వాస్తు విన్యాసంతో నిర్మించిన రామప్ప దేవాలయంపై పుస్తకాన్ని రాసిన డా॥ ఈమని శివనాగిరెడ్డి - స్థపతి, గుండమరాజు కళ్యాణకుమార్లను, పర్యాటక సమాచారాన్ని అందించటానికి తనవంతు సహకారాన్నందిస్తున్న శ్రీమతి చందన ఖన్, ఐ.వి.ఎస్., పర్యాటక శాఖ ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదర్శిని ఈ సందర్భంగా అభినందిస్తున్నాను.

వట్టి వసంతకుమార్
(వట్టి వసంత కుమార్)

చందన ఖన్, ఐ.ఎ.ఎస్.

పత్తేక ప్రధాన కార్యదర్శి

ముందుమాట

రాష్ట్రంలో సుందరతర ప్రకృతి దృశ్యాలతో పాటు, వారసత్వానికి అద్దంపట్టే అనేక అపురూపకట్టడాలున్నాయి. వాటిలో ఆధ్యాత్మిక, ధార్మిక ఆలోచనల్ని పెంపొందించే ఆలయాలు కూడా ఉన్నాయి. బాదామీ చాళుక్యుల నుంచి విజయనగరరాజుల తరువాత సంస్థానాధీశుల వరకూ వారి వారి అభిరుచులమేరకు తమదైన శైలిలో ఆలయాలను నిర్మించారు.

సుస్థిర పాలనందించి వర్తక, వాణిజ్య వ్యవసాయాభివృద్ధితో పాటు సాహిత్యం, కళలను ప్రోత్సహించిన కాకతీయులు వేయికి పైగా దేవాలయాలను కట్టించి వాస్తు శిల్పకళకు ఎనలేని సేవచేశారు. వారు కట్టించిన దేవాలయాల్లో హనుమకొండలోని రుద్రేశ్వరాలయం, వ్రేయిస్థంభాలగుడి, వరంగల్ కోటలోని శంభునిగుడి, ఘన్ పూర్లోని కోటగుళ్ళు, పాలంపేటలోని రామప్పదేవాలయం ముఖ్యమైనవి.

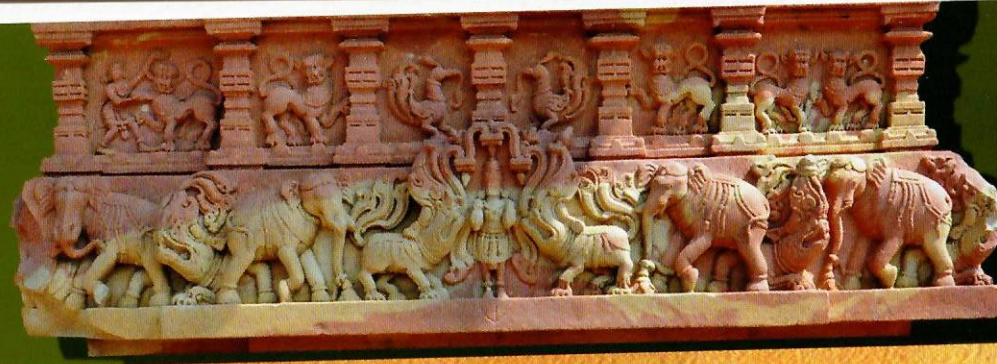
కాకతీయ గణపతి దేవుని సైన్యాధ్యక్షుడైన రేచర్లరుద్రుడు వరంగల్ జిల్లా పాలంపేటలో నిర్మించిన రామప్ప దేవాలయం కాకతీయ శిల్పుల పనితనానికి ప్రతిబింబం. మట్టిమట్టి చూడాలనిపించే వాస్తువిన్యాసం, శిల్పసౌందర్యం పర్యాటకులను విశేషంగా ఆకర్షిస్తుంది.

రామప్ప గుడిని కట్టి 31-03-2013 నాటికి 800 ఏళ్ళు పూర్తవుతున్న సందర్భంగా రాష్ట్రప్రభుత్వం ఘనంగా జరుపుతున్న కాకతీయోత్సవాలను పురస్కరించుకొని పర్యాటకులకోసం రామప్పదేవాలయం పై పుస్తకాన్ని రాసిన డా. ఈమని శివనాగి రెడ్డి-సపతి, గుండంరాజు కళ్యాణ్ కుమార్ లను అభినందిస్తూ వారు కాకతీయ దేవాలయాలపై సమగ్రమైన రచనకు పూనుకొంటారని ఆశిస్తున్నాను.

వరంగల్

21.12.2012

చందన ఖన్
చందన ఖన్

రేచర్ల రుద్రుడు పరచుకొన్న పచ్చటి తివాచీలాంటి ప్రకృతి ఒడి నడుమ, అందాన్ని మరింత ఇనుమడింపజేసే కొండసానువుల దిగువభాగాన గల పాలంపేట గ్రామంలో అనువైన ప్రదేశాన్ని ఎన్నుకొని తానుకూడా తన ప్రభువు మాదిరే శివునికి ఒక వినూత్నమైన ఆలయాన్ని నిర్మించాలనుకొన్నాడు. రాజాజ్ఞతో అక్కడికి కొత్తపోకడలలో నేర్పరులైన కాకతీయ శిల్పుల్ని రప్పించాడు. తానొక అద్భుతమైన ఆలయాన్ని నిర్మించాలనుకొన్నానని, కాకతీయ సామ్రాజ్యానికి మణిమకుటంగా ఆ దేవాలయం భాసిల్లాలన్న తన తలంపును తెలియజేశాడు. ఇక అంతే అప్పటికప్పుడు బట్టపై, సైన్యాధ్యక్షుని ఊహలకు రూపాన్ని కల్పించటమేకాక కొయ్యతో నమూనా దేవాలయాన్ని చెక్కి చూపించారు. మెప్పుతో కూడిన అంగీకారాన్ని పొందారు. మునుపటి కళ్యాణ చాళుక్య దేవాలయ వాస్తుశైలినే ఎంచుకొన్నా, నిర్మాణం వరకే పరిమితమై, ఎత్తైన ఉపపీఠంలో మరిన్ని వరుసలను చేర్చి నట్టనడుమ చిన్నదైనా మన్నిక గల అధిష్ఠానాన్ని రచించి, ఎత్తైన పాదవర్గం (గోడభాగం)లో మంచబద్ధకోష్ఠాలు, అంటే ఒకే కోష్ఠం మూడంతస్తులతో ఉండేట్లు వాటిపైన శిఖరం, కలశాలతో ఆలయానికి గోడలపై నున్న ప్రస్తరకపోతాన్ని ముందుకు వచ్చేట్లు బాగా వెడల్పుగా, తీర్చిదిద్ది, వర్షపునీరు ఏమాత్రం ఆలయభాగాలపై పడకుండా జాగ్రత్తలు తీసుకొన్నారు. అంతేకాదు, ముందుకు వచ్చేట్లు బాగా వెడల్పుగా, తీర్చిదిద్ది, వర్షపునీరు ఏమాత్రం ఆలయభాగాలపై పడకుండా జాగ్రత్తలు తీసుకొన్నారు. అంతేకాదు, కపోతం (చూరు) కిందిభాగాన రకరకాల పట్టలతో, చట్రాలతో, అలంకరణలతో చిత్ర విచిత్ర కల్పనలను చూపరుల మతి బోయేట్లు వడంగులను మైమరపించేలా మలిచారు రామప్ప శిల్పులు. ఇక ఆలయంలోనికి ప్రవేశించగానే అధిష్ఠానంపై భక్తులు ఆనుకొని కూర్చోటానికి వీలుగా కక్షాసనాలను తీర్చిదిద్దారు. వీటి బయట భాగాన సందర్శకులను మంత్రముగ్ధులను చేసే శృంగార, మైథున దేవతా శిల్పాలతో పాటు రుషిపుంగవులు, జైన తీర్థంకరుల విగ్రహాలు కూడా మలిచారు. ద్వార శాఖలను మరింత నగీషగ శిల్ప సౌందర్యాన్ని ఇనుమడించారు.

రంగమండప స్తంభాలపై నాట్యభంగిమలు, పురాణ, రామాయణ, భాగవత, భారత ఇతివృత్తాలను కళ్ళకు కట్టినట్లు చెక్కారు. స్తంభాలపై కుడం, ఫలికాపద్మాలను బోదెలను ఎంతో నైపుణ్యంగా తీర్చిదిద్దారు. దూలాలపై కాలనాళికలన్నట్లు అమృతమధనం, త్రిపురాసుర సంహారం, రామ-రావణ యుద్ధం, ధన్వంతరి శిల్పాలను ఎంతో హృద్యంగా చెక్కారు. కప్పురాళ్ళపై వాహనాలపై వున్న దిక్పాలకులు మధ్యలో నటరాజమూర్తి, శిల్పాలు ఇలా ఎవరూ చెక్కలేరన్నట్లుగా మలిచారు రామప్ప శిల్పులు. కప్పుపై మూడంతుస్తుల ఇటుకరాతి విమానం, దానిముందు సుకనాసి, పైన కలశం, తెలంగాణ దేవాలయ వాస్తుకు అద్దంపడుతున్నాయి.

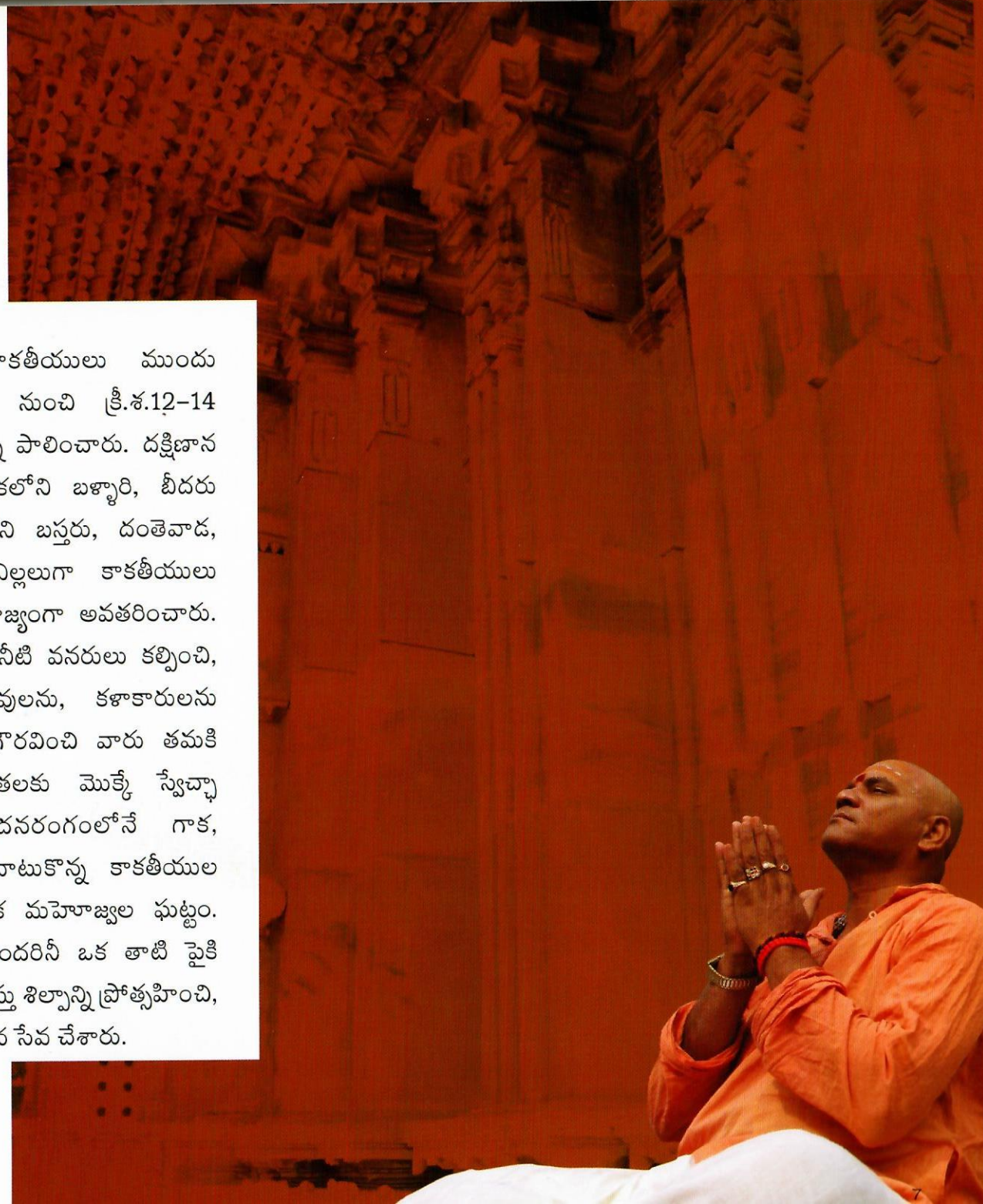
ఏదిఏమైనా, రామప్ప ఎవరో తెలియడుగానీ, అన్నీతానై అపురూప ఆలయాన్ని సృష్టించిన రుద్రసేనాని చరిత్రలో నిలిచిపోయాడు. ఒక అద్భుతాన్ని మనకు అందించాడు.

కాకతీయ కళానిలయం రామప్ప దేవాలయం

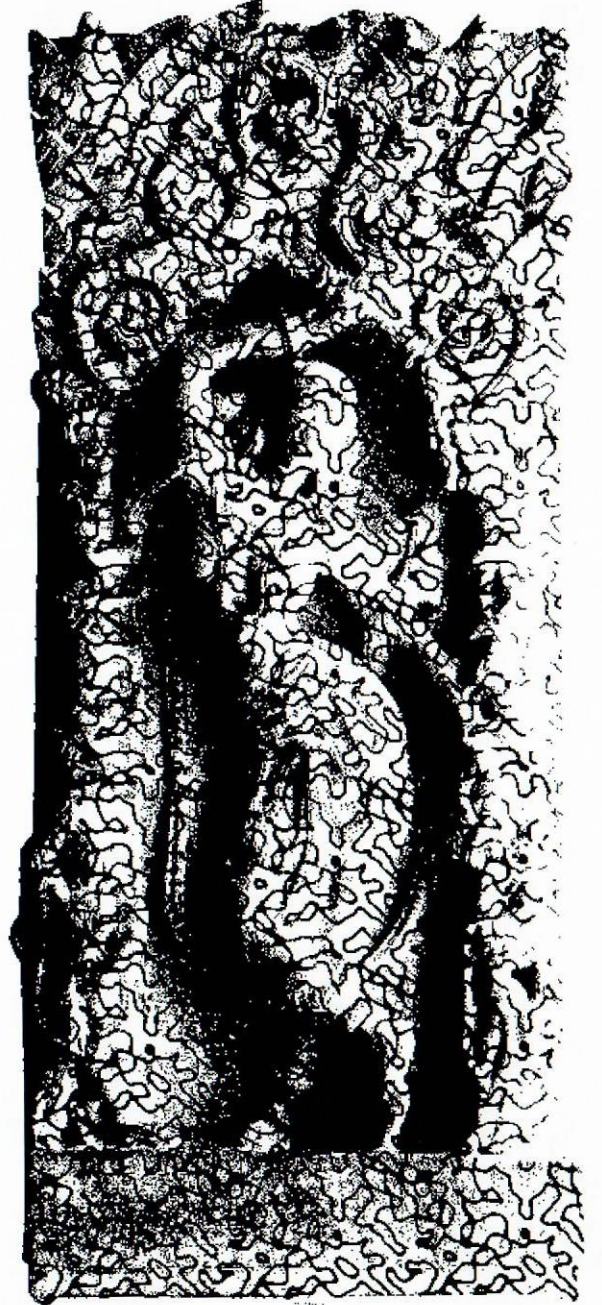
కాకతీయులు (క్రీ.శ.1052-1323)

కళ్యాణి చాళుక్యుల సామంతులైన కాకతీయులు ముందు హనుమకొండ, ఆ తరువాత ఓరుగల్లు నుంచి క్రీ.శ.12-14 శతాబ్దాలలో విశాలమైన తెలుగు భూభాగాన్ని పాలించారు. దక్షిణాన ఇప్పటి తమిళనాడులోని ఆర్కాటు, కర్నాటకలోని బళ్ళారి, బీదరు జిల్లాలు, ఒడిషాలోని కటక్, ఛత్తీస్‌ఘడ్‌లోని బస్తరు, దంతెవాడ, మహారాష్ట్రలోని దేగులూరు వరకూ ఎల్లలుగా కాకతీయులు మధ్యయుగ భారతదేశంలో శక్తివంతమైన రాజ్యంగా అవతరించారు. సంప్రదాయ బద్ధమైన వ్యవసాయానికి సాగునీటి వనరులు కల్పించి, వర్తక, వాణిజ్యాలను, కులవృత్తులను కవులను, కళాకారులను ప్రోత్సహించారు. ప్రజల మనోభావాలను గౌరవించి వారు తమకి నచ్చినమతాన్ని స్వీకరించి, మెచ్చిన దేవతలకు మొక్కి స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యాలను కూడా ఇచ్చారు. కదనరంగంలోనే గాక, కళాపోషణలోనూ తమదైన ప్రత్యేకతను చాటుకొన్న కాకతీయుల పాలనాకాలం తెలుగు జాతి చరిత్రలో ఒక మహోజ్వల ఘట్టం. శాతవాహనుల తరువాత తెలుగు వారినందరినీ ఒక తాటి పైకి తేవడమేగాక, కవి పండితులను పోషించి, వాస్తు శిల్పాన్ని ప్రోత్సహించి, తెలుగునాట సాంస్కృతిక వికాసానికి విశిష్టమైన సేవ చేశారు.

సామంత పాలకులుగా కాకతీయులు

కాకతీయులు మొదట రాష్ట్రకూటులకు, తరువాత కళ్యాణ చాళుక్యులకు సామంతులుగా నేటి తెలంగాణ ప్రాంతాన్ని పాలించారు. కాకతీయ పురుషుడు వెన్నరాజు చరిత్రను తిరగేస్తే కాకర్త్య గుండన కుమారుడైన బేతరాజును చాళుక్య చక్రవర్తి అనుమకొండ విషయానికి (జిల్లాలాంటి భూభాగం) పాలకుడిగా నియమించాడు. ఇప్పటి వరంగల్ జిల్లా కొరవిసీమ నుండి కరీంనగర్ జిల్లా శనిగరం వరకు ఇతని రాజ్యం విస్తరించింది. తరువాత మొదటి ప్రోలరాజు కాకతీయ భూభాగానికి గుణసాగరం, వేములవాడ దాకాగల ప్రాంతాలను కలిపాడు. వేములవాడ పాలకుడైన భద్రగుని పారద్రోలి సబ్బిసాయిర (మెతుకు /మెదకు) మండలాన్ని ఆక్రమించాడు. మొదటి ప్రోలరాజు కొడుకైన రెండో బేతరాజు పాలనలో ముదిగొండ చాళుక్య రాజ్యంలోని కొంతభాగం, సబ్బిసాయిర మండలం కూడా కలిసిపోయింది. రెండో బేతరాజు గొప్ప శివభక్తుడు. తన తండ్రి పేర అనుమకొండలో ప్రోలేశ్వరాలయాన్ని నిర్మించాడు. ఆ తరువాత తన అన్న దుర్గరాజును అధికారం నుంచి తొలగించిన రెండో ప్రోలరాజు, తన ప్రభువైన కళ్యాణ చాళుక్య రెండో జగదేకమల్లుని ఆజ్ఞానుసారం కందూరు చోళుల రాజ్యంపై దండెత్తాడు. రేచర్ల వంశ సామంతుడైన కామచమూపతితో కలిసి పాలవాస రాజ్యంపై దాడిచేసి మేడరాజు, గుండరాజులను ఓడించి తెలంగాణా మొత్తాన్ని ఆధీనంలోకి తెచ్చి, కళ్యాణీ చాళుక్యుల మెప్పుపొంది వారి సామంతుడుగా బలపడ్డాడు. అంతేకాదు, అతడు తీరాంధ్రలోని పిఠాపురం చాళుక్యులకు సహకరించి వెలనాటి చోడులను కూడా జయించాడు.

స్వతంత్ర కాకతీయ రాజులు:

రుద్రదేవ మహారాజు (క్రీ.శ. 1158-1195)

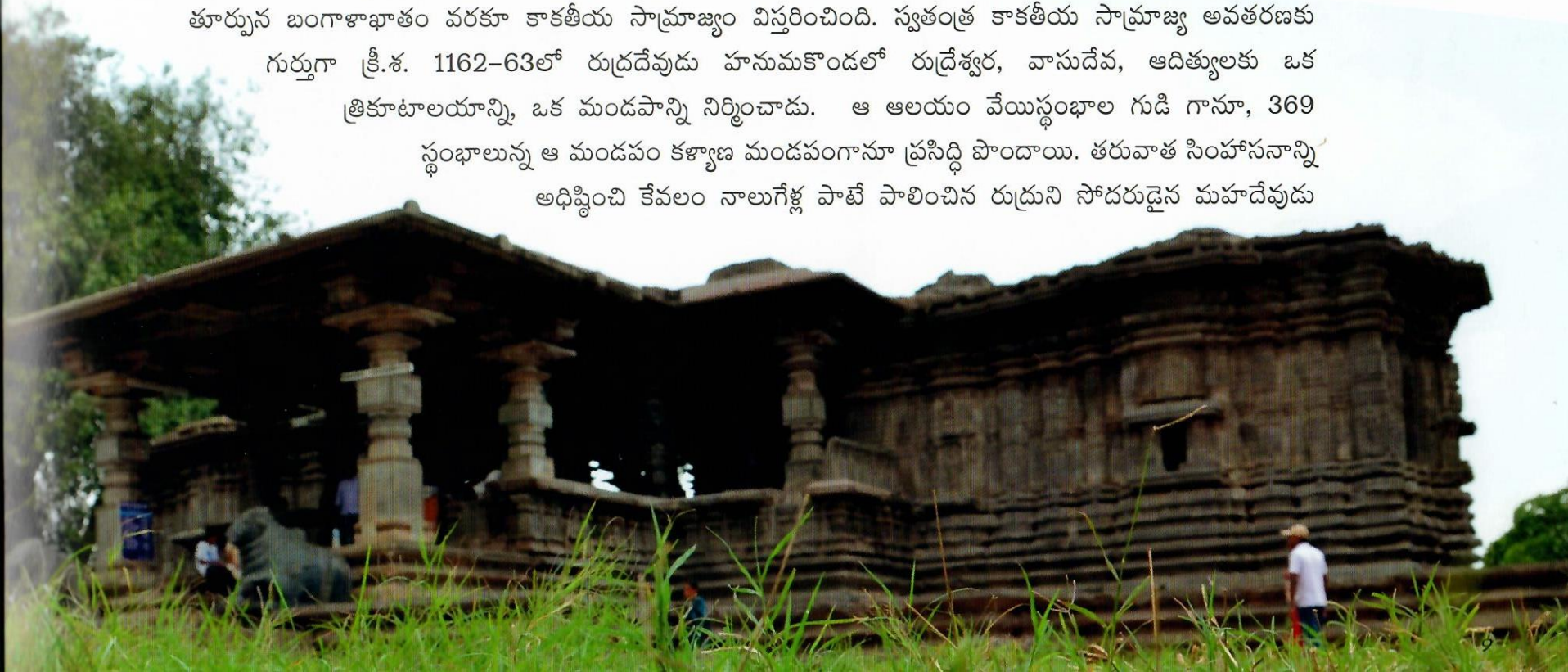
రెండో ప్రౌలరాజు కుమారుడైన రుద్రదేవుడు స్వతంత్రుడై క్రీ.శ. 1158లో రాజ్యాధికారాన్ని చేపట్టాడు. పాలవాస ప్రాంతంపై పట్టు సాధించి గంగాధర మంత్రిని సబ్బిసాయిర మండలానికి సామంతునిగా నియమించాడు. కందూరు పాలకుడైన భీమదేవచోడుని జయించి అతని సోదరి పద్మావతిని పెళ్ళాడాడు. ఈ యుద్ధంలో సహకరించిన రేచర్ల బేతిరెడ్డి, నామిరెడ్డి సోదరులను ఆమనగల్లు రాజ్యానికి, చెరుకు కేతసేనానిని, బొల్లయరెడ్డిని జమ్మలూరు రాజ్యానికి, గోకర్ణుని కందూరు రాజ్యానికి సామంతులుగా నియమించాడు. రుద్రదేవుడు పలనాటి యుద్ధంలో నలగామరాజుకు సహాయమందించి అతనికి విజయాన్ని చేకూర్చాడు. కృష్ణానదికి ఇరువైపుల గల తీరాంధ్ర ప్రాంతాలు, వెలనాటి రాజ్యంలోని కీలకప్రాంతాల పై రుద్రుడు జరిపిన దండయాత్రల్లో చెరుకు, మల్యాల, రేచర్ల, విప్పర్ల, కొమురవెల్లి సామంత దండనాయకులు పాల్గొన్నారు. క్రీ.శ.1195లో ఉత్తర సరిహద్దుల్లో నున్న యాదవ రాజులతో జరిగిన యుద్ధంలో రుద్రదేవుడు మరణించాడు. అప్పటికి ఉత్తరాన గోదావరినది నుండి దక్షిణాన శ్రీశైలం వరకూ పడమర బెడదకోట (బీదర్) నుండి తూర్పున బంగాళాఖాతం వరకూ కాకతీయ సామ్రాజ్యం విస్తరించింది. స్వతంత్ర కాకతీయ సామ్రాజ్య అవతరణకు

గుర్తుగా క్రీ.శ. 1162-63లో రుద్రదేవుడు హనుమకొండలో రుద్రేశ్వర, వాసుదేవ, ఆదిత్యులకు ఒక

త్రికూటాలయాన్ని, ఒక మండపాన్ని నిర్మించాడు. ఆ ఆలయం వేయిస్థంభాల గుడి గానూ, 369

స్థంభాలున్న ఆ మండపం కళ్యాణ మండపంగానూ ప్రసిద్ధి పొందాయి. తరువాత సింహాసనాన్ని

అధిష్టించి కేవలం నాలుగేళ్ల పాటే పాలించిన రుద్రుని సోదరుడైన మహదేవుడు

దేవగిరి కోట ముట్టడిలో మరణించాడు. అదే సందర్భంగా అతని కుమారుడైన గణపతిదేవుని యాదవరాజైన జైత్రపాలుడు (జైతుగి) బందీగా తీసుకెళ్లాడు.

గణపతిదేవ మహారాజు (క్రీ.శ.1199-1262)

గణపతిదేవుడు బందీగానున్నపుడు కాకతీయ రాజ్యంలోని సామంతులు విజృంభించారు. అప్పటికే కాకతీయులు కొలువులో ఉన్న రేచర్ల రుద్రసేనాని చాకచక్యంగా వారిని అణచి శాంతిని నెలకొల్పి విరియాల, మల్యాల, సామంతులతో కలిసి గణపతిదేవున్ని బంధవిముక్తున్ని గావించి కాకతీయ సింహాసనంపై పట్టాభిషిక్తున్ని చేశాడు. ఒకపక్క శత్రువులపై దృష్టి సారిస్తూనే మరోపక్క తన యం(మం)త్రాంగాన్ని బలోపేతం చేసుకొన్నాడు గణపతి దేవుడు.

సింహాసనమధిష్టించిన తొలినాళ్ళలోనే రాజ్యాన్ని పటిష్ఠపరచి చుట్టుప్రక్కల భూభాగాలను జయించి సామ్రాజ్యంగా మలచుకొన్న గణపతిదేవుడు, కొత్తగా పట్టణాలు, దేవాలయాలు కట్టించి, చెరువులు త్రవ్వించి కళలకు, కవులకు చేయూతనిచ్చాడు.

తనకు సహకరించిన రుద్రసేనాని శక్తిసామర్థ్యాలను స్వయంగా చూచిన గణపతిదేవుడు, అతన్ని కాకతీయ సర్వసైన్యాధ్యక్షునిగా నియమించాడు. రేచర్ల వంశకర్త బ్రహ్మసేనాపతి గొప్ప శూరుడు, కాంచీనగరాన్ని జయించి కాకతిరాజ్య రమావల్లభునికి కాంచీ నగర కన్యఅను వీరలక్ష్మితో వివాహ మొనర్చినాడని పొలంపేట శాసనములో రుద్రుడు పేర్కొన్నాడు. ఈ వంశంలో కాటయ, అతని కుమారుడు కామ చమూపతులు (సైన్యాధిపతులు) ప్రసిద్ధులు. కామచమూపతి మంథెన గుండనను జయించాడు. కామచమూపతి కుమారుడు కాట చమూపతి. ఇతడు శివపూజా దురంధరుడు. ఇతని కుమారుడే రుద్రసేనానిగా గుర్తింపు పొందిన రేచర్ల రుద్రరెడ్డి. రుద్రసేనాని కాకతిరాజ్యం సంక్షోభ స్థితిలో ఉన్నప్పుడు శత్రువుల బారినుండి, అవిధేయులైన సామంతుల తిరుగుబాటు నుండి, రాజ్యాన్ని కాపాడి 'కాకతిరాజ్య స్థాపనాచార్య' బిరుదును పొందాడు.

సమర్థ సైన్యాధ్యక్షుడుగా గణపతిదేవుని అభిమానాన్ని చూరగొన్న రేచర్ల రుద్రుడు విధంగా మరోచోట ఎక్కడా లేనట్లు రాజు మెచ్చేట్లు అరచి వచ్చిన ఆలయాన్ని నిర్మించి చక్రవర్తిని అబ్బురపరచాలనుకొన్నాడు.

గణపతి దేవుడు, నేర్పరి అయిన జాయపసేనానికి సమున్నత పదవిని కట్టబెట్టాడు. అయ్యకులానికి చెందిన జాయపసేనాని పిన్నచోడుని పుత్రుడు. వీరిది వెలనాడులోని కొయ్యారు. వీరి పూర్వీకులు చందవోలును రాజధానిగా చేసుకొని తెలుగు ప్రాంతాన్ని పాలించిన వెలనాటి చోళులవద్ద ఉన్నతోద్యోగాలు చేశారు. జాయపసేనాని తాత నారాయణ నాయకుడు కృష్ణానది సముద్రంలో కలిసే హంసలదీవి అతడు ఒక నగరాన్ని నిర్మించాడు. కాకతీయ గణపతిదేవుడు క్రీ.శ. 1203లో ఈ ప్రాంతంపై దండెత్తినపుడు జాయపసేనాని తండ్రి పిన్నచోడనాయకుని ఓడించి ఈ ప్రాంతాన్ని వశపరచుకొన్నాడు. ఆ తరువాత, వారితో సఖ్యతచేసుకొని పిన్నచోడనాయకుని కుమార్తెలయిన నారమ, పేరమలను పెళ్ళిచేసుకొన్నాడు. అప్పటికింకా చిన్నవాడైన జాయపసేనానిపై మక్కువ పెంచుకొని, తన మంత్రి గుండామాత్యుని వద్ద కళలో శిక్షణనిప్పించినట్లు తాను రాసిన నృత్యరత్నావళిలో జాయపసేనాని తెలుపుకున్నాడు. ఇతిన్ని గణపతిదేవుడు, గుంటూరు జిల్లాలోని చేబ్రోలు పాలకునిగానూ, కాకతీయ గజసేనకు అధ్యక్షునిగానూ నియమించాడు.

ఒకవైపు జాయపసేనాని, మరో వైపు రేచర్ల రెడ్డి కుటుంబం నుంచి వచ్చిన రుద్రుని తన కుడి, ఎడమ భుజాలుగా చూచుకొన్నాడు. గణపతి దేవుని కాలంలో సామంతులు, రాణులు, మంత్రిులు, సైన్యాధ్యక్షులు, ఉన్నతోద్యోగులు, ధనిక ప్రముఖులు సొంతంగా ఆలయాలు, గ్రామాలు, పట్టణాలను నిర్మించి, చెరువులను, కాలువలను తవ్వించారు. అందుకనే, వారు ప్రభువు అడుగు జాడల్లో నడుస్తూ అనేక ధార్మిక కార్యమూలకు

చేయుతనిచ్చి, ఆయా సందర్భాల్లో వేసిన శాసనాల్లో కాకతీయ గణపతి దేవుని కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా కీర్తించారు. ఈ దేవాలయాలు మధ్యయుగాల రాజకీయ, సామాజిక, సాంస్కృతిక, చరిత్రకు సంబంధించిన అనేక వివరాలను అందిస్తున్నాయి.

అయ్యకులానికి
వీరి పూర్వీకులు
ఉన్నతోద్యోగాలు
లదీవి అతడు ఒక
దు జాయపసేనాని
తో సఖ్యతచేసుకొని
కింకా చిన్నవాడైన
నిప్పించినట్లు తాను
ంటూరు జిల్లాలోని
తన కుడి, ఎడమ
లు, సైన్యాధ్యక్షులు,
స్మించి, చెరువులను,
కార్మిక కార్యమాలకు
రు గణపతి దేవుని
యుగాల రాజకీయ,
అనేక వివరాలను

వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుడు మాండలిక రాజులతో కలిసి కాకతీయ రాజ్యభాగాలను ఆక్రమించి స్వతంత్రాన్ని ప్రకటించుకొన్నాడు. ఈలోగా మూడో కుళుత్తోంగ చోళుడు ఓరుగల్లుకోటపై దాడికి సమాయత్తమౌతున్నాడు. ఈ క్లిష్ట పరిస్థితుల్లో రేచర్ల రుద్రసేనాని వ్యూహాత్మకంగా దండయాత్రలను సమర్థవంతంగా తిప్పికొట్టాడు. తరువాత గణపతిదేవుడు ప్రతీకారంతో వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుని ఓడించాడు. రేచర్లరుద్రుని మంత్రి అయిన రాజానాయకుని నేతృత్వంలో ఇందులూరి సోమన సహకారంతో దిగువ గోదావరి ప్రాంతంలోని కొలను (కొల్లేరు), కోన, చాళుక్య, కళింగ రాజ్యాలను జాయపసేనాని తన చాకచక్యంతో కాకతీయ రాజ్యంలో విలీనం చేశాడు. ఇందులూరి సోమనను ఆ ప్రాంతానికి సామంతుడిగా నియమించాడు. చాళుక్య ఇందుశేఖరుడి కుమారుడైన వీరభద్రునికి తనకూతురు రుద్రమదేవినిచ్చి వివాహం చేసి అల్లుణ్ణి కొలనుపాక ప్రాంత పాలకుడిగా నియమించాడు. నెల్లూరు మనుమసిద్ధి రాజ్యాన్ని కోల్పోగా, తిక్కన సోమయాజి చొరవ వల్ల గణపతిదేవుని సహాయంతో అతని రాజ్యాన్ని తిరిగి అతనికిప్పించాడు. తమిళదేశంపై చేసిన దండయాత్ర లో కాంచీపురాన్ని స్వాధీనం చేసుకొని సామంతభోజుడిని అక్కడ పాలకుడిగా నియమించాడు. ఈ రాజకీయం నచ్చని పాండ్యరాజు జటావర్మ సుందరపాండ్యుడు, సామంతభోజున్ని కాంచీపుర పాలకునిగా తొలగించి అతని స్థానంలో విజయగండ గోపాలున్ని నియమించాడు. అంతటితో ఆగక నెల్లూరు పాలకుడైన మనుమసిద్ధిని పాండ్యులకు సామంతులుగా ఉండమని ఒత్తిడిచేశాడు. పాండ్యరాజు మనుమసిద్ధి, ఈ విషయాన్ని గణపతిదేవునికి తెలియజేయగా, గణపతి దేవుడు పంపిన కాకతీయ సైన్యం పాండ్య సేనాని కొప్పెరుంజింగని ఓడించింది. ఈ వార్త తెలిసిన జటావర్మ సుందరపాండ్యుడు నెల్లూరును ముట్టడించగా, ముత్తుకూరు వద్ద పాండ్య, కాకతీయ సేనలకు జరిగిన యుద్ధంలో మనుమసిద్ధి మరణించాడు. ఇలా తెలుగు నేలకు నాలుగు దిక్కుల్లో గల భూభాగాలను జయించిన గణపతి దేవుడు గొప్ప చక్రవర్తిగా రాణించాడు.

గణపతిదేవుని తరువాత ఆయన కూతురు
రుద్రమదేవి (క్రీ.శ. 1262-1290) కాకతీయ సింహాసన
మధిష్ఠించింది. స్త్రీ అయినా రుద్రమదేవి విక్రమ
పరాక్రమాలతో శత్రువులకు సింహస్వప్నంగా మారి,
అద్వితీయ పరిపాలనలందించి సామంత కుటిల నీతికి బలై
నల్లగొండ జిల్లా చందుపట్ల దగ్గర మరణించింది. తరువాత
ఆమె మనుమడైన ప్రతాపరుద్రుడు క్రీ.శ. 1290 నుంచి
పాలించి కాకతీయ రాజకీయ వారసత్వాన్ని పుణికిపుచ్చుకొని
చక్కని పరిపాలన అందించాడు. కళ్ళుకుట్టిన ఢిల్లీ సుల్తానుల
మూకుమ్మడి దాడుల్లో భాగంగా క్రీ.శ. 1323 లో బందీగా
కొనిపోబడుతూ మార్గం మధ్యలో మరణించటంతో నాలుగు
దిక్కులా వెలుగులు విరజిమ్మిన కాకతీయ సామ్రాజ్యాన్ని
చీకట్లు కబళించగా అంతరించి పోయింది. రాజ్యం
అంతరించినా రాజన్యపురీవిని కట్టించిన కోటలు,
దేవాలయాలు, మండపాలు, చెక్కించిన శిల్పాలు, త్రవ్వించిన
చెరువులు, వేయించిన శాననాల్లో ఇప్పటికీ
చూడగల్గుతున్నాం. అలా సృష్టించిన దేవాలయాల్లో రామపు
ఒకటి.

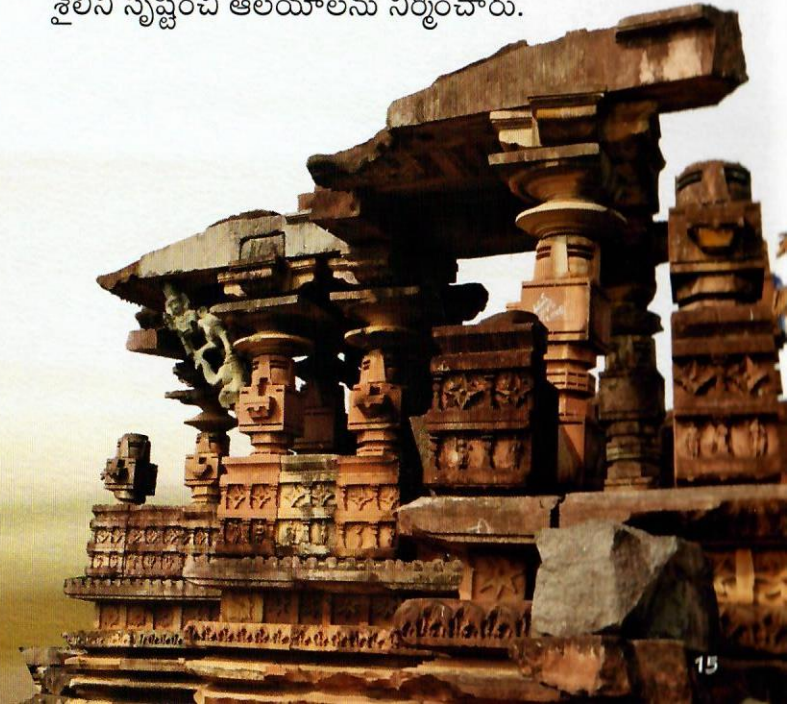

కాకతీయుల దేవాలయాలు

తెలంగాణా రీతిని ప్రతిబింబిస్తున్న కాకతీయ దేవాలయాలు 1500లకు పైగానే ఉన్నాయి. తొలుత నిర్మించిన మొగలిచర్ల, సోమశిల దేవాలయాలు సాదాగా ఒక వరుస రాతితో నుండగా, తరువాత నిర్మించిన ఆలయాలు రెండు వరుసల గోడలతో విశాలంగా నిర్మించబడినాయి. కాకతీయ దేవాలయాలు ఏకకూట, ద్వికూట, త్రికూట, పంచకూటాలయాలని విభజించారు. ఒకటి, ఎదురెదురుగా రెండు, ఒకటి మధ్యలో, అటూ ఇటూ చెరొకటి చొప్పున మూడు, ఒకటి మధ్యన ప్రక్కన అటూ ఇటూ ఎదురెదురుగా రెండు, రెండు చొప్పున మొత్తం ఐదు దేవాలయాలు చక్కటి ఉదాహరణలు. ఇంకా తోరణాలు, (వరంగల్ కోటలోని కీర్తి తోరణాలు).

ద్వార మండపాలు (రెండంతస్తుల ద్వారమండపం- రామానుజపురం), నందిమండపం (రామప్ప), శాసన మండపం (రామప్ప), కళ్యాణ మండపం (హనుమకొండ, గణపురం), కాకతీయ దేవాలయ వాస్తులో ప్రధానాంశాలు. తొలినాళ్ళలో కళ్యాణ చాళుక్య దేవాలయ వాస్తును అనుసరించినా, స్వతంత్రమైన తరువాత తమకంటూ ఒక ప్రత్యేక శైలిని సృష్టించి ఆలయాలను నిర్మించారు.

ప్రధానంగా ప్రస్తావించాల్సిన కాకతీయ దేవాలయాల్లో హనుమకొండలోని వేయిస్తంభాల గుడి (క్రీ.శ.1163), మంథని, బెజ్జంకి, కొండపర్తి, నందివడ్డెమాను, ముత్తారం, గోదావరి ఖని, కాశేశ్వరం, నిడికొండ, చంద్రవల్లి, వరంగల్, కటాక్షపూరం, రామానుజపురం, బుద్ధపురం, వూటుకూరు ముఖ్యమైనవి.

కాకతీయ రుద్రదేవుని కాలంలో (క్రీ.శ.1163) హనుమకొండలోని వేయిస్తంభాల గుడిగా పిలువబడుతున్న త్రికూటాలయం రుద్ర, వాసుదేవ, ఆదిత్యుల కోసం నిర్మించబడింది. నక్షత్రాకారపు చిన్న ప్రదక్షిణాపథం, దానిపైన ఒక అధిష్ఠానం, స్తంభవర్గం, దీని మీద గోడంతా స్తంభాలతో అమర్చినట్లు కనిపించే విన్యాసం, మధ్య మధ్య దేవతా శిల్పాలు, చిన్న కపోతమున్న ప్రస్తరంతో చూడముచ్చటగా ఉంటుంది. పైన ఇటుకలతో నిర్మించిన శిఖరాలు పడిపోయాయి. ఇక లోపలికెళితే, ప్రవేశద్వారానికి ఇరువైపులా కక్షాసనాలు, అద్భుతమైన శిల్పాలతో చెక్కిన రంగమండపం దాని కప్పు, అర్థమండప రాతి ద్వారాలపై కిటికీలు, శిల్పాలు, దూలాలపై నటరాజు, నాట్యం చేస్తున్న నరసింహ శిల్పాలు తొలి కాకతీయ శిల్పుల పనితనానికి మచ్చుతునకలు. ఆలయానికి కొంచెం ముందుగా నంది, దాని తరువాత కళ్యాణ మండపం (దానికి 369 స్తంభాలే వున్నా వేయిస్తంభాలగుడిగా పేరొచ్చింది) ఉన్నాయి. రుద్రుని తరువాత నిర్మించిన ఆలయాలకు వేయిస్తంభాల గుడి నమూనా ఉపకరించినట్లంటే అతిశయోక్తి లేదు.

రామప్ప దేవాలయం

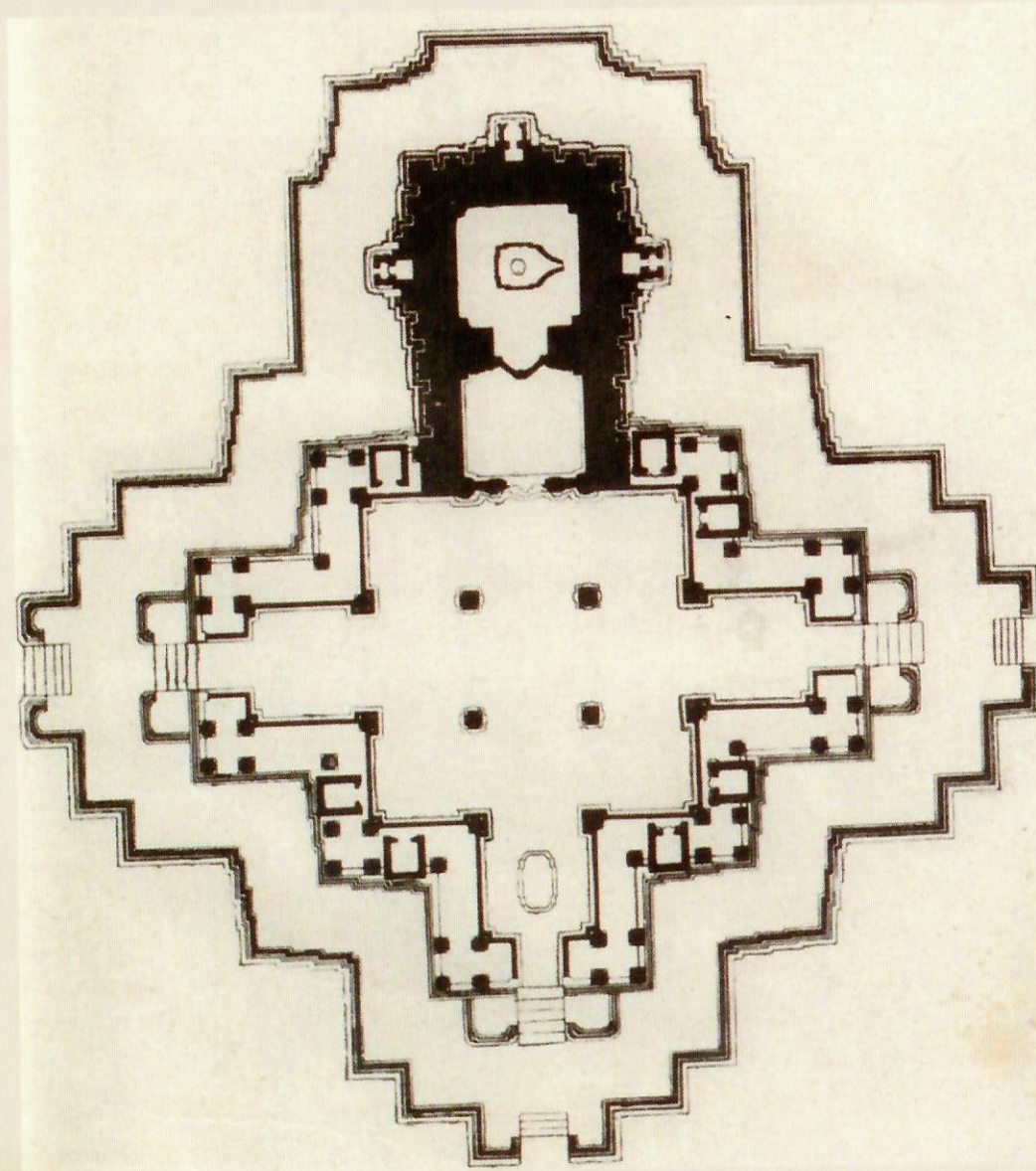
ఈ దేవాలయానికి నిర్మాణ సహకారమందించింది రేచర్ల రుద్రుడు. అతడు శివలింగాన్ని ప్రతిష్ఠించి ఆలయాన్ని తనపేర రుద్రేశ్వరుడని పిలుచుకొన్నాడు. ఇప్పుడు రామలింగేశ్వరుడని పిలుస్తున్నారు.

అయితే ఇంతకీ ఈ దేవాలయానికి రామప్ప దేవాలయమని పేరెలా వచ్చిందో ఖచ్చితమైన ఆధారాలు లేవు. కొందరు గుడి కట్టిన శిల్పి పేరు రామప్ప అనీ, అందుకే ఆ దేవాలయానికి అతని పేరుమీద రామప్ప దేవాలయమని పిలుస్తున్నారని గ్రామస్తులంటారు. మరో చిత్రమేమిటంటే రామప్ప శిల్పిని గణపతిదేవుని కూతురు రాణి రుద్రమ ప్రేమించిన కట్టు(వట్టి)కథ ఒకటి ప్రచారంలో వుంది. దీంట్లో ఏమాత్రం నిజం లేదు. ఎందుకంటే క్రీ.శ. 1261లో సింహాసనమెక్కి, 1290లో మరణించిన రుద్రమదేవికి ఆలయ నిర్మాణం పూర్తైన 31-3-1213 నాటికి 77 ఏళ్ళ వ్యత్యాసముంది. బహుశ ఆమె అప్పటికింకా పుట్టిందో లేదో కూడా చారిత్రక ఆధారాలు లేవు.

కట్టుకథలను వక్కన పెడితే, గణపతిదేవుని సైన్యాధ్యక్షుడిపైన రేచర్ల రుద్రరెడ్డి (రుద్రుడు) పాలంపేటలో క్రీ.శ.1213లో నిర్మించిన రామప్పదేవాలయం, కాకతీయ దేవాలయాల్లో మణిపూస.

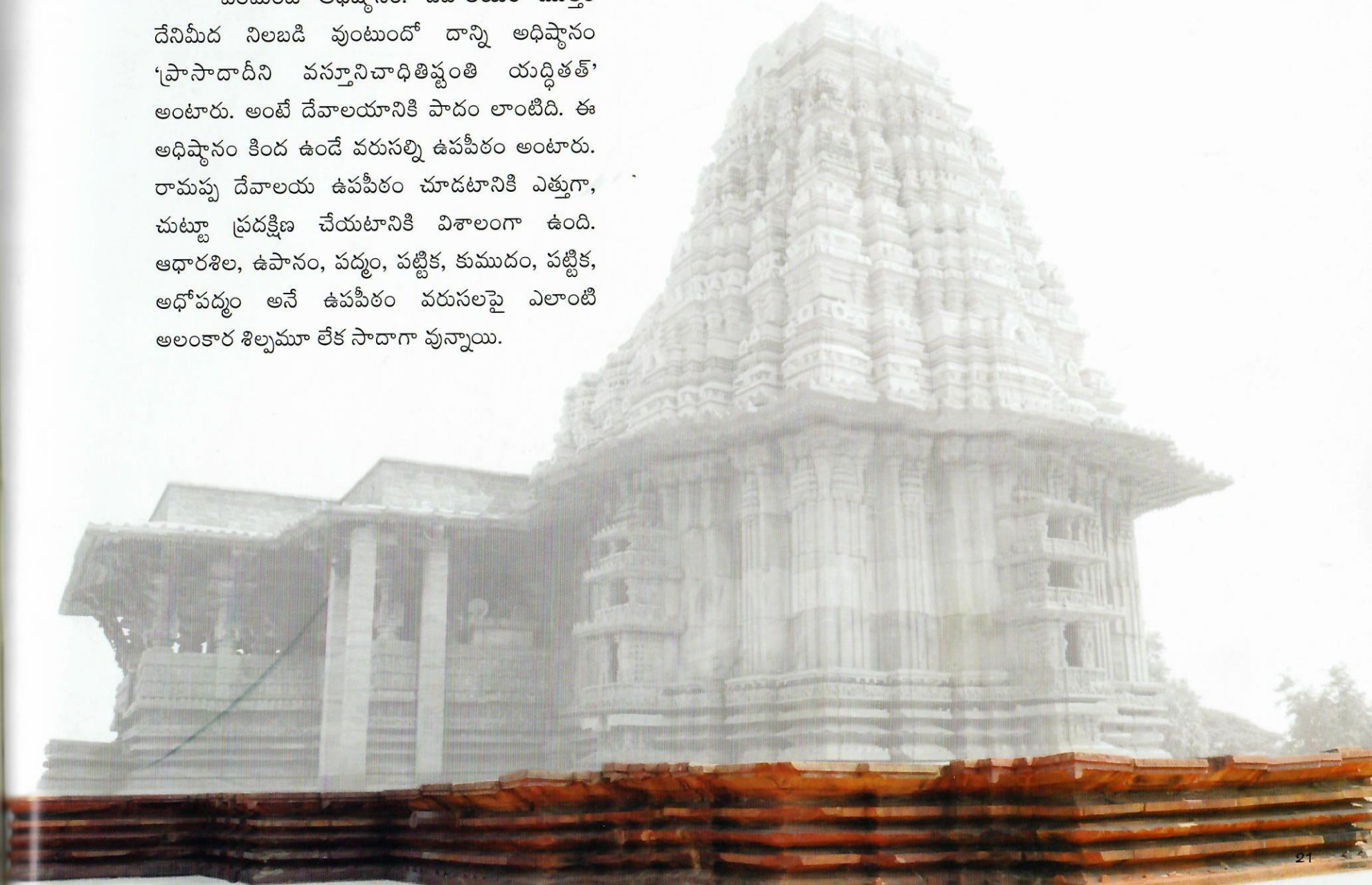

దేవాలయ అమరిక

రామప్ప దేవాలయం గర్భాలయం, అర్థమండపం, రంగమండపం, నంది మండపంతో కుడివైపున కామేశ్వరాలయం, కళ్యాణమండపం, ఎడమవైపున కాటేశ్వరాలయాలతో చుట్టూ ప్రాకారం నిర్మించబడినది.

ఉపశీరం

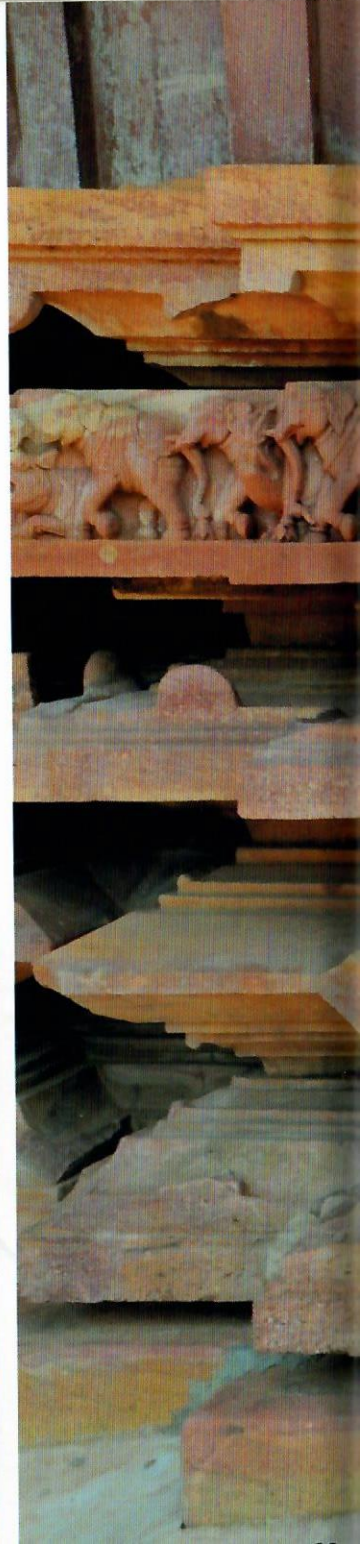
పీఠమంటే అధిష్ఠానం. దేవాలయం మొత్తం దేనిమీద నిలబడి వుంటుందో దాన్ని అధిష్ఠానం 'ప్రాసాదాదీని వస్తానిచాధితిష్ఠంతి యద్ధితత్' అంటారు. అంటే దేవాలయానికి పాదం లాంటిది. ఈ అధిష్ఠానం కింద ఉండే వరుసల్ని ఉపశీరం అంటారు. రామప్ప దేవాలయ ఉపశీరం చూడటానికి ఎత్తుగా, చుట్టూ ప్రదక్షిణ చేయటానికి విశాలంగా ఉంది. ఆధారశిల, ఉపానం, పద్మం, పట్టిక, కుముదం, పట్టిక, అధోపద్మం అనే ఉపశీరం వరుసలపై ఎలాంటి అలంకార శిల్పమూ లేక సాదాగా వున్నాయి.

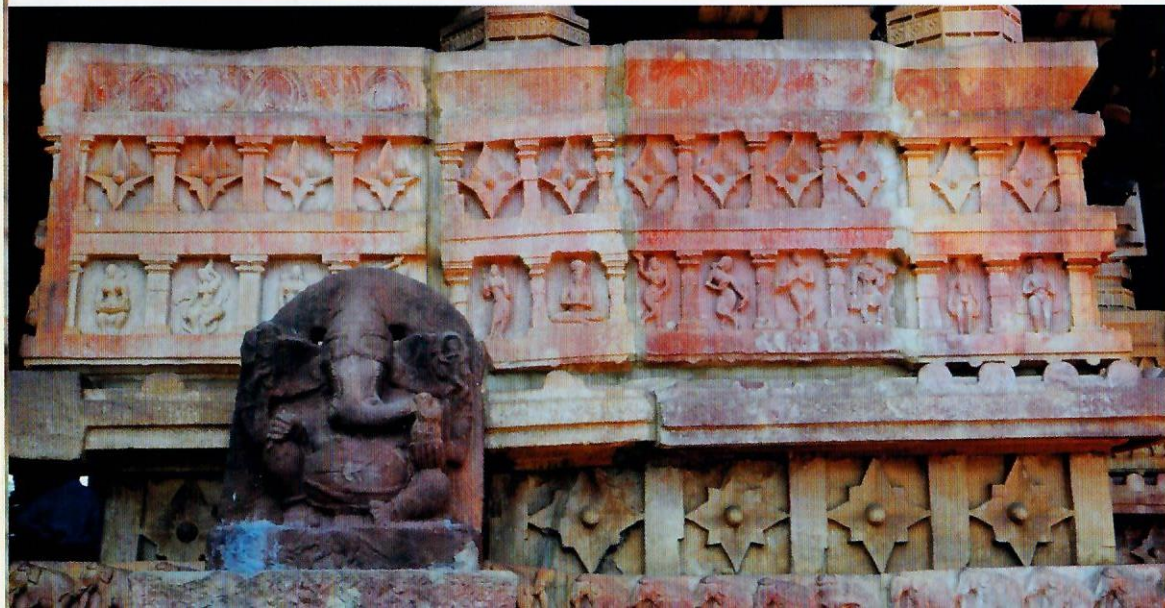

అధిష్ఠానం

అధిష్ఠానానికి ఉపానం, కుముదము, కపోతము దానిపైన ఏనుగుల వరుస (గజధార)లున్నాయి. కపోతం వరుసపై మట్టానికి సమంగా గర్భాలయ, అర్థమండప, రంగమండపాల నేల రాళ్ళు పరచబడినాయి. ఏనుగుల వరుస గల రాంపై ఏనుగులు మనిషిపై దాడిచేస్తున్నట్లు, గణపతి, భైరవ, గజలక్ష్మి, మల్లయుద్ధం, సూర్యుడు, మకరం (మొసలి), వ్యాళాలున్నాయి.

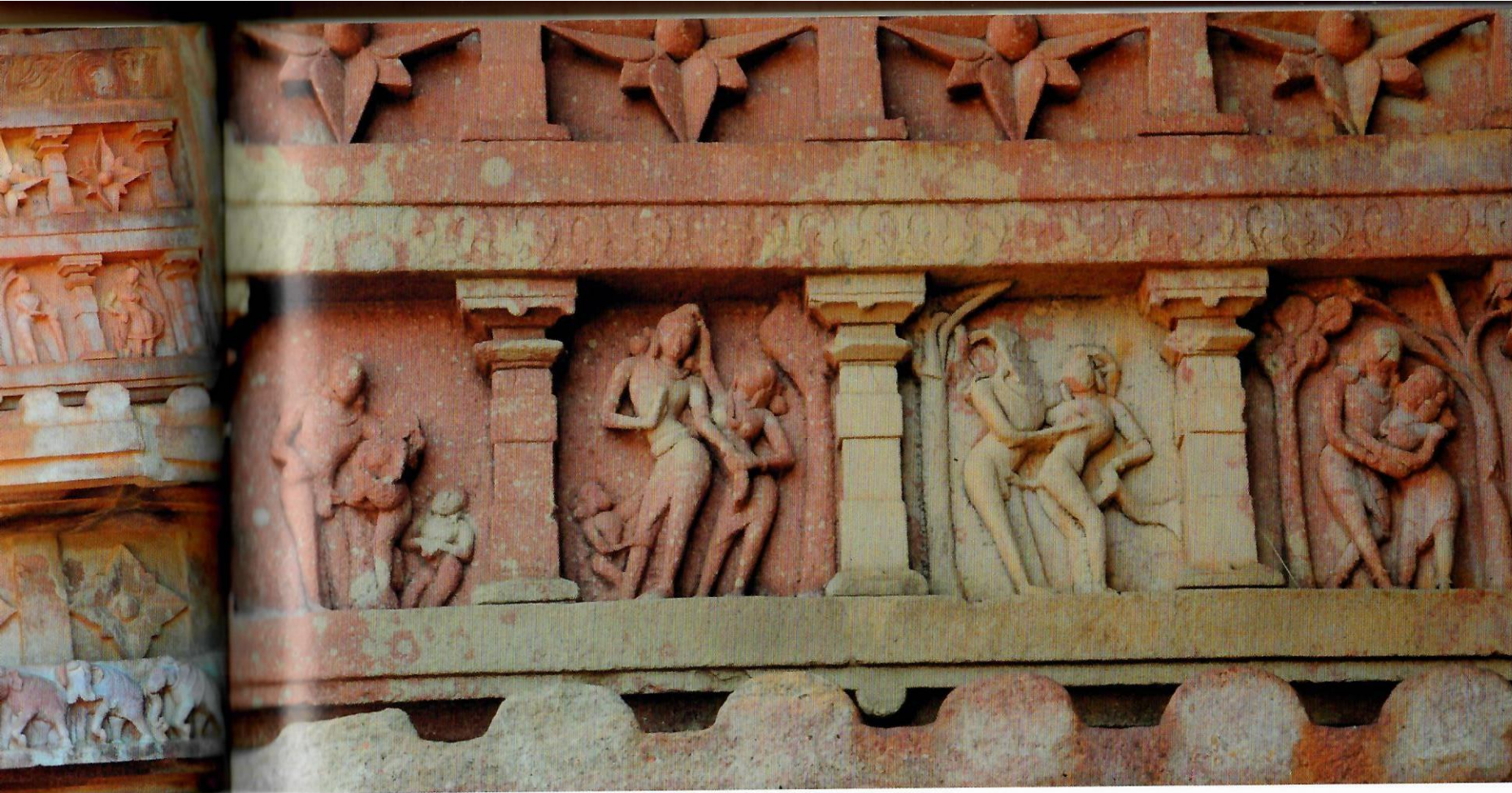

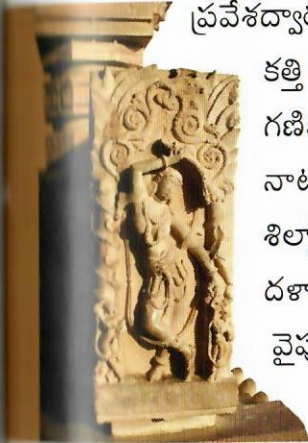
కక్షాసనాలు (అనుకొని కూర్చోటానికి పిలుగా పటాలు పిట్టగోడలు)

దేవాలయ రంగమండప అధిష్ఠానంపై గల ఏనుగుల వరుసలున్న రాయిపైన నిలువుగా ఒక పిట్టగోడ లాంటి రాయి వుంది. దీనిని కక్షాసనం (అనుకుని కూర్చోటానికి) అంటారు. మండపం లోపల ఒక మూడువరుసల వేదిక, దానిపై భక్తులు కూర్చుండటానికి అరుగుగా ఉపయోగపడుతుంది. తూర్పువైపు

కూర్మోత్పానికి (పాదాలు)

స్థానంపై గల ఏనుగుల
పట్టగోడ లాంటి రాయి
కూర్మోత్పానికి అంటారు.
వేదిక, దానిపై భక్తులు
పడుతుంది. తూర్పువైపు

ప్రవేశద్వారం నుంచి రంగమండపం అరుగుపైన 20కక్షాసన ఫలకాలున్నాయి. వాటిపై జైనతీర్థంకరులు, డాలు
కత్తి పట్టిన యోధులు, నాట్యగణపతి, చామరధారి, విల్లు, బాణం పట్టుకొన్న వేటగత్తె, భటులు, భైరవుడు,
గణిక, వేణుగోపాల, మల్లయుద్ధ దృశ్యాలు, సాలభంజిక (కొమ్మను పట్టుకొని వయ్యారంగా నిలబడిన స్త్రీ)
నాట్యగత్తెలు, అటూ ఇటూ మద్దెలను వాయిస్తున్న వాద్యగాండ్లు, నాగిని, సూర్య, శృంగార-మైథున
శిల్పాలు, నగ్నంగా వున్న ఋషి పుంగవులు, శివభక్తులు, భటుల బొమ్మలున్నాయి. మధ్యమధ్యలో నాలుగు
దళాల పద్మాలు, పట్టీలు వున్నాయి. ఈ కక్షాసనాలను వెనకగోడగా చేసుకొని రంగమండపంలోపలి
వైపునచుట్టూ ఏడు చిన్న దేవాలయాలున్నాయి. రెండింటిలో మాత్రం దేవి, గణపతి విగ్రహాలున్నాయి.
కేవలం కాకతీయుల దేవాలయ రంగమంటపాల్లోనే ఇలాంటి చిన్న దేవాలయాలు
పరివారాలయాలగా వుండటం గమనించాల్సిన విషయం.

పాదవర్గం (గోడభాగం)

అధిష్ఠానం పైన ఉండే దేవాలయ గోడభాగాన్ని పాదవర్గం అంటారు. రామప్ప దేవాలయ గర్భాలయ, అర్థమండపాల వరకూ వున్న గోడభాగం, కింద వేదిక, పాడవాటి స్తంభభాగం, దానిపైన కలశం, ఫలిక, పద్మం, పోదిక (బోదె) వున్నాయి. అడ్డంగా చూస్తే ఒకవైపు నుంచి మరోవైపుకు కర్ణకూటం, అహార, పంజర, ముఖశాల మళ్ళీ పంజర, అహార, కర్ణకూటాల అమరిక వుంది. ముఖశాల మధ్యభాగంలో మూడంచెలున్న కోష్ఠము, దానిపై శిఖరం, కోష్ఠం పక్క గోడలకు స్వస్తిభద్ర కిటికీలు, ఒక్కో అంచెకు కపోతం, వ్యాళ వర్గాలున్నాయి. కోష్ఠం కింద గజధార, దానికింద యధావిధిగా అధిష్ఠానం ముందుకు పొడుచుకొచ్చాయి. కుముద భాగం మధ్యలో చక్కటి నంది విగ్రహం వుంది. నంది కేవలం శివుని వాహనమే కాదు. వ్యవసాయానికి తోడ్పడి తిండి గింజలందించేదిగాబట్టి దానిపట్ల కాకతీయులు మక్కువ పెంచుకొన్నారు. గర్భాలయ గోడల ముఖశాల మధ్యలో మూడువైపులా మూడు కోష్ఠాలున్నాయి. కర్ణకూట, అహార భాగాల్లో రెండు స్తంభాల కోష్ఠాలపై మూడంతస్తుల విమానముంది.

వరకూ వున్న
వైపు నుంచి
రాడంచెలున్న
ర, దానికింద
వాహనమే
ముఖశాల

ప్రస్తరం (మారుగల కప్పు)

గర్భాలయం, అర్ధమండపం, రంగమండపంపైన గోడలపై వర్షం నీరు పడకుండా బాగా వెడల్పైన ప్రస్తర కపోత(చూరు)ముంది. కిందనుంచి చూచేవారికి కొయ్యతో బాడిసెఉలిపెట్టి పట్టిలు,బద్దెలు, చివర చూరునుంచే వర్షపు బిందువుల మాదిరి బొంగరం లాంటి రాతి బుడిపెలను చెక్కారు. ఈ బుడిపెలనే సమరాంగణ సూత్రధారమనే శిల్పశాస్త్రాన్ని రచించిన భోజమహారాజు (క్రీ.శ.11వ శతాబ్ది) ఝారావళి అని పిలిచారు. అంటేచూరు నుంచి రాలే చిటుక్కు చిటుక్కు వానచుక్కలని అర్థం. కపోతం కింద ఉత్తరమనే (దూలం) వరుస, కపోతం పైన వ్యాళమనే వరుస వున్నాయి.

శిఖరం (విమానం)

కప్పు వరకూ రాతితో కట్టిన రామప్ప దేవాలయ ప్రస్తరం పైన ఇటుకలతో కట్టిన మూడంతస్తుల విమానముంది. అనేక రకాల కొలతలతో నిర్మించినందున దీన్ని విమాన (నానా మానవిధానత్పాత్ విమానం పరికల్పయేత్) మన్నారు. కాకతీయుల కాలపు విమానం శిథిలమైతే నలభై ఏళ్ళక్రితం పునర్నిర్మించారు. కూటకోట లక్షణం ద్రావిడ పద్ధతిలో కట్టిన విమాన శిఖరం చదరంగా వుంది దానిపైన కలశముంది. విమానం ముందు భాగాన అర్ధమండపంపైన రెండో అంతస్తు వరకూ ఉన్న కట్టడాన్ని శుకనాసి (చిలుకముక్కు) అంటారు.

నీళ్లపై తేలే ఇటుకలు

సకల విద్యాప్రవీణులు, ప్రయోగశీలురైన రామప్పశిల్పులు అప్పటికే పెద్దపెద్ద బండరాళ్లతో బరువెక్కిన దేవాలయానికి మరింత బరువు కాకూడదని, గర్భగుడిపై విమానాన్ని నీళ్లలో తేలే ఇటుకలతో నిర్మించి, నిర్మాణరంగంలో యావత్ భారతదేశంలోనే తమకెవరూ సాటిరారన్న విషయాన్ని రుజువు చేశారు. బాగాదంచిన బంకమట్టికి తుమ్మ చెక్క, కరక్కాయ తొక్కలనాడించి నీళ్లను, వట్టివేళ్లను, ఊకను కలిపి పోతపోల్చి కాల్చటాన ఆ ఇటుకలు అంత తేలికైనాయి. ఇది కాకతీయ ఇటుకల ప్రత్యేకత.

రంగమండపం

రామపు దేవాలయ గర్భగృహం, అర్ధమండపం తరువాత వున్నచదరపు మండపాన్ని రంగమండపమంటారు. దీనికి మూడువైపులా భక్తులు లోనికి రావడానికి దారులున్నాయి. దేవుని విగ్రహానికి చేసే అలంకరణలను అంగభోగమని, రంగశిలనుంచి అర్పించే నాట్యాన్ని రంగభోగమనీ రెండింటినీ కలిపి అంగరంగ భోగాలని అంటారు. ఈ మండపంలో మధ్యన ఎత్తైన నాలుగు ప్రధాన స్తంభాలు, చుట్టూ వేదిక మీద కురచస్తంభాలు వున్నాయి. కపోతం వంగిపోతుంటే అప్పటి పురావస్తు శాఖ సంచాలకులు డా॥ గులాం యజ్ఞాని చుట్టూ అదే సాదాగా చెక్కించిన రాళ్ళతో స్తంభాలెత్తించాడు. దానిపై నున్న వ్యాళ వర్గం శిథిలమైతే దాన్ని కూడా రాతితో పిట్టగోడ మాదిరిగా కట్టించాడు. నిజానికి కాకతీయుల పిట్టగోడ ప్రధాన ఆలయాన్ని పోలిన చిన్న ఆలయాల వరుస వుంటుంది.

రంగమండప స్తంభాలపై శిల్పం

రంగమండపం మధ్యనున్న నాలుగు స్తంభాలు, దూలాలు, కప్పు రాళ్ళను నల్ల శానపు రాతితో ముఖం కనిపించేంత నగిషిగా చెక్కారు. ఆగ్నేయంలో వున్న స్తంభానికి కింద అశ్వపాదం, స్తంభభాగం దానిపై నాట్య గణపతి, ఎకచెక్కలాడుతూ శృంగారం భంగిమల్లో నున్న దంపతులు, ఒక సైనికుడు, అతని భార్య (రామపు దేవాలయ పుస్తక రచయిత శ్రీ మందల మల్లారెడ్డి ఈ శిల్పాన్ని రేచర్ల రుద్రసేనాని అతని భార్యగా వర్ణించారు). నాట్య గత్తెలున్నారు. వైరుతిలోనున్న స్తంభంపైన నాట్య గత్తెలు, రతీ మన్మథ, అమృత మధన దృశ్యాలు, వాయువ్య స్తంభం మీద గోపికా వస్త్రాపహరణం, నాట్యగాళ్ళు, ఈశాన్య స్తంభంపై డిజైన్లు వున్నాయి. స్తంభాలపైన కలశం, దాడి, ఫలికా పద్మాలను బంగారు పనిచేసే కంసాలులు తీర్చి దిద్దారా అన్నట్లుంది. దానిపై నాలుగు వైపులా నాలుగు ముఖాలున్న బోదె వున్నాయి

రంగమండప దూలాలు

బోదెలపైన గల దూలాలపై కూడా వెన్నతో తీర్చిదిద్దినట్లుగా లెక్కలేనన్ని దేవతా మూర్తుల్ని సులువుగా చెక్కారు. తూర్పు వైపు దూలం ఎదురుగా శివ కల్యాణసుందరమూర్తి, దూలం కిందవైపున బ్రహ్మ, విష్ణువుల మధ్య నర్తనమాడుతున్న నటరాజు, ఏకాదశ

రుద్రులు, లోపలి వైపు త్రిపుర సంహారమూర్తి, దక్షిణం వైపు దూలంపై ఎదురుగా, నందీశ్వర, బ్రహ్మ, విష్ణు, వాహనాలపైనున్న దిక్పాలకులు, సప్తర్షులు, దూలం కిందవైపు న గజాసురసంహారమూర్తి, లోపలివైపు అమృతకలశానికి అటూ ఇటూ దేవతలు, పడమర దూలం ఎదురుగా దేవతా శిల్పాలు,

దూలం కిందవైపున దిక్పాలకుల మధ్య నటరాజు, లోపలి వైపు సాగరమథన
దృశ్యం, ఉత్తరం వైపున దూలంపై ఎదురుగా రుషులు, కిందవైపు గజాసుర
సంహారమూర్తి, లోపల రామరావణ యుద్ధ దృశ్యాలు రమణీయంగా మలిచారు.
దూలాలపైన మధ్యలో (మూలరాళ్ళు) కోణవట్ట, చదరవట్టాల(చదరపు రాళ్ళు)పై
దిక్పాల శిల్పాలు, మధ్యన నటరాజశిల్పం చూపరుల దృష్టినిమరల్చటమే కాక
మెడనొప్పిని కూడా కలిగిస్తుంది. ఎందుకంటే ఏ శిల్పానికి ఆ శిల్పం అద్వితీయం.

స్థంభాలు-దూలాల మధ్య మదనిక - నాగిని శిల్పాలు

రంగమండప కక్షాసనాల వెనుక వేదికపై నిలబెట్టిన కురచస్తంభాలున్నాయి గదా! వాటి వెలపలి వైపు నుంచి దూలాల బోదె భాగాల్లోకి నల్ల శానపురాతితో చెక్కిన ఏనుగుపైనున్న యాళి - గజకేసరి (సింహాన్ని పోలిన ఉహాత్మక జంతువు) శిల్పాలు, నాగినీ, మదనికా శిల్పాలున్నాయి. చక్కటి అంగసౌష్ఠవంతో వొంపుసొంపులు, హఠాయలూ, వయ్యారాల కలపబోతగా తీర్చి దిద్దిన అలనాటి సుందరీమణులు కాకతీయుల కాలపు అందమైన యువతుల రూపలావణ్యానికి ప్రతిబింబాలు. నల్లశానపు రాతిలో చెక్కిన రంగమండప వాయువ్యభాగంలో ఐదు గజకేసరి శిల్పాలు, తరువాత తూర్పు ద్వారానికి రెండు వైపులా ఇద్దరేసి నాట్యగత్తెలు, నాగినులు, మద్దెల వాయిస్తున్న యువతులు. తూర్పువైపు ద్వారానికి ఎడమవైపున్న

యువతి ఎత్తు మడమల చెప్పులతో ఫ్యాషన్లలో ఫ్రెంచి అందగత్తెల్ని తలదన్నే రీతిలో ఉంది. మరో యువతి వంటిపై జారిపోతున్న అంబ్రాయిడర్ అల్లికలు, అప్పటికి కొంగొత్త డిజైన్లు అద్దుకున్న బట్టలతో అందమంతా తన సొంతమేనన్నట్లు ఆనందాన్ని వ్యక్తం చేస్తుంది. ఈ సుందరీమణుల తలపై వెంట్రుకలను కూడా అందంగా అలంకరించుకొన్నతీరు, చెవులకు పెద్దసైజు గుండ్రటి దిద్దులు, నాజుకైన బంగారు నగలు, నాట్య భంగిమలు, ఆ సాగసుగత్తెల మాటేమోగాని చేయి తిరిగిన శిల్పుల పనితనానికి నిదర్శనాలు. అంగాంగానికి పొందుపరచిన ఆభరణాలతో అవ్వరసలను సైతం కవ్వించి, అలంకరణలో, అందంలో తమకు సాటిరాదన్న గర్వంతో సవాళ్ళు విసురుతూ, తెలంగాణా ప్రాంత యువతులు మొదటి నుంచి ఆధునిక నాగరికతకూ, ప్రేమికులని (సౌందర్యోపాసకులని) రుజువుచేస్తున్నాయి.

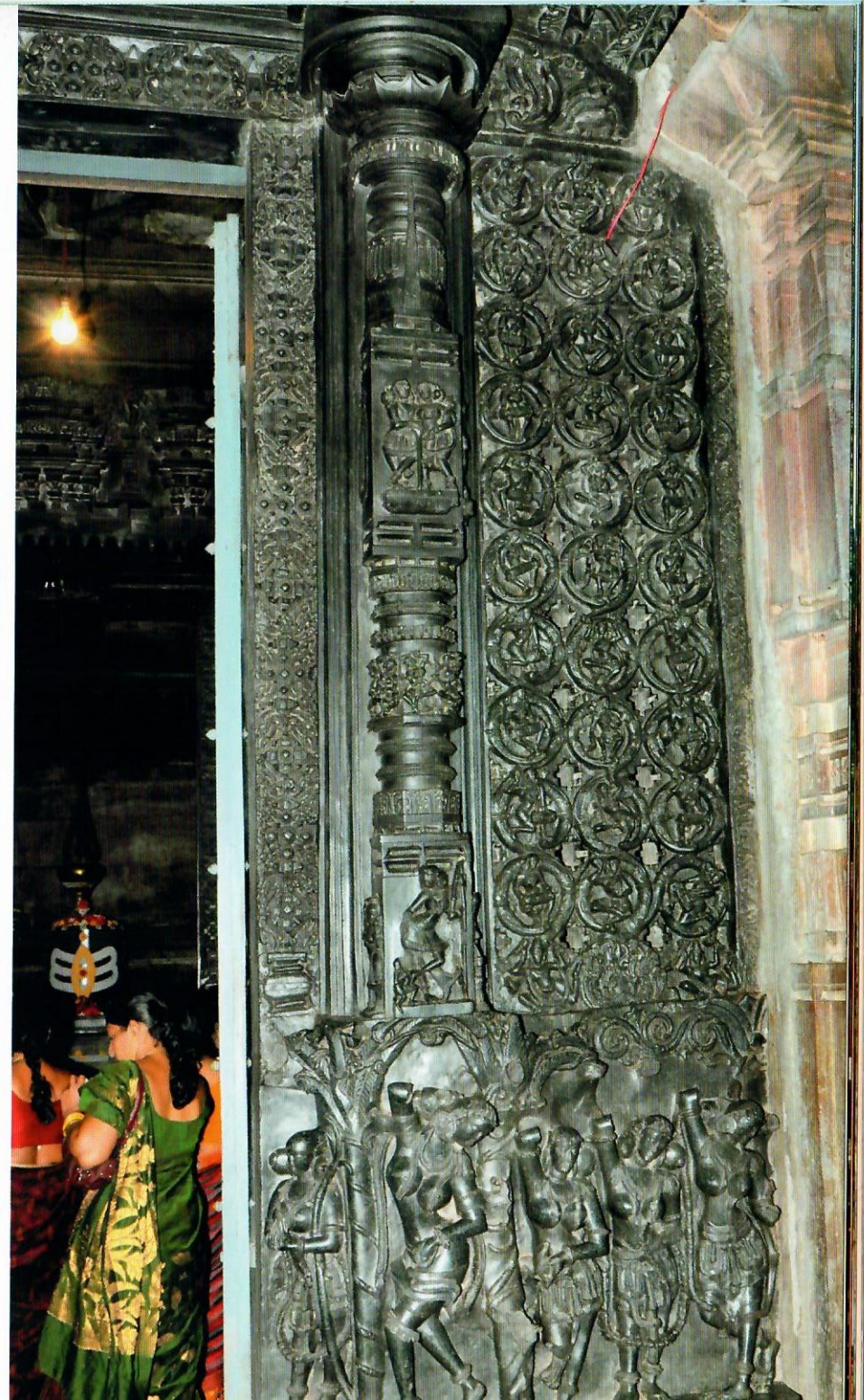

ద్వారశాఖలు

గర్భాలయంలో ప్రతిష్ఠితమైన రుద్రేశ్వరుని దర్శించాలనుకొన్నా, ఒకటి రెండూ శృంగార శిల్పాలు అందరిదృష్టిని ఆకర్షిస్తాయి. అపురూపంగా చెక్కిన ద్వారబంధాలు, వాటి శాఖలు, కింద నుండరవైన శిల్పాలు వేటగత్తెలపాట్లు, లోనికి వెలుతురు రావటానికి కిటికీలు, కిటికీ కళ్లపై అలనాటి నాట్యభంగిమలు (కరణాలు) అభినయ, నృత్యరీతులు మనల్ని మంత్రముగ్ధుల్ని చేస్తాయి. బహుశా రేచర్ల రుద్రుడు, జాయపసేనాని సహవాసం వల్ల అబ్బిన నాట్యాభిరుచిని ఇక్కడ తెలియజెప్పు కొన్నాడేమో! ద్వార బంధాల కిందున్న గడపపై రమణీయ శిల్పం, పైనున్న పతంగంపై నటరాజు తాండవం చూపరులను మమేకం చేస్తుంది. ఇక్కడ మలచిన

నాట్య భంగిమలను, జాయపసేనాని రచించిన నృత్త రత్నావళిలోని నాట్య సంప్రదాయాలను తులనాత్మక పరిశీలనచేసి పరిశోధించిన ఎన్నో నాట్య విశేషాలను డా॥ నటరాజ కృష్ణ బయటి ప్రపంచానికి తెలియజెప్పటానికి 1985లో రామప్ప దేవాలయ ప్రాంగణంలో పేరిణి నృత్యప్రక్రియను వేలమంది సమక్షంలో ప్రదర్శించాడు.

నంది మండపం

దేవాలయ దర్శనమైన తరువాత రంగమండపం బయటికొచ్చిన వారికి, తంజావూరు బృహదీశ్వరాలయంలో మాదిరిగా వ్యవసాయం పట్లమక్కువ గల కాకతీయ రాజుల అభిమతానికి మచ్చుతునకగా, దుక్కిటెడ్లపట్ల గల మమకారాన్నంతా కలిపి చెక్కించుకొన్న నందిని ప్రతిష్టించిన నందిమండపం, అటు అంతకుముందు కళ్యాణి చాళుక్యుల దేవాలయాల్లోగానీ, లేక అప్పటివరకూ కట్టిన కాకతీయదేవాలయాల్లోనూ ఎక్కడా లేనట్లు విలక్షణ వాస్తుశైలిలో నిర్మించారు. హుందాగా పడుకున్న నందిపై పట్టెడలు, నగలను, శిలులూ-కంసాలులూ కలిపి చెక్కిరా అన్నట్లున్నాయి.

కాటేశ్వరాలయం

రామప్ప దేవాలయానికి ఎడమ వైపుగా, అర్థమండప, గర్భాలయం, మహామండపాలతో నున్న కాటేశ్వరాలయాన్ని రుద్రసేనాని తన తండ్రి కాటెడ్డి పేర నిర్మించాడు. చుట్టూ చిన్న ప్రదక్షిణ పథంగా వున్న ఉపపీఠం దానిపై చిన్న అధిష్ఠానం, పాదవర్గం, ప్రస్తర కపోతం, దానిపైన ఒక్క అంతస్తు వరకు మిగిలి వున్న ఇటుకరాతి శిథిల విమానం, కొంచెం ఎత్తైన అధిష్ఠానం, దానిపై కక్షాసనాలతో ఉన్న రంగమండపం, ప్రవేశం దగ్గర అటూ ఇటూ శిథిలమైనా పదిలంగా మెట్లెక్కండని

భక్తులను ఆహ్వానిస్తున్న రెండు ఏనుగులతో చూడముచ్చటగా ఉంది.

రంగమండపంలో 16 స్తంభాలు, ద్వారరబంధాలపై స్వస్తిభద్రజాలకాలతో రామప్ప ప్రధానాలయానికి తగ్గట్టుగా నిర్మించబడింది. ముందున్న మెట్లకు అటూ ఇటూ పొందికగా వున్న అధిష్ఠాన భాగాలను సంస్కృతంలో గజహస్తాలనీ ఆలంబన బాహులనీ అంటారు.

కామేశ్వరాలయం

రామపు దేవాలయానికి నైరుతి దిక్కులో నిర్మించిన కామేశ్వరాలయం చిన్న ఉపపీఠం, సాదాగోడలు, దానిపై చిన్న కపోతం, వ్యాళ వర్గాలున్నాయి. ముందుభాగంలో అటూ ఇటూ రెండు కక్షాసనాలుండటం గమనించదగ్గ విషయం. ద్వారబంధాలు కాకతీయ శిల్ప వైశిష్ట్యాన్ని తెలియజేస్తున్నాయి.

కల్యాణమండపం

రామప్ప ఆలయ దక్షిణ భాగంలో ప్రాకారానికి
మధ్యగల కల్యాణమండపం శిథిలమైపోగా భారత
పురాతత్వ సర్వేక్షణ శాఖ పదిలపరుస్తుంది.

ప్రాకారం

ఆలయాలను అపురూపంగా కట్టించిన రుద్రుడు వాటి భద్రతను గురించి కూడా ఆలోచించాడు. ఆలయాల భద్రతతో పాటు పచ్చటిపరిసరాల నడుమ అందం ఇనుమడించేటట్లు (రక్షార్థం మున్నతార్థంచ శోభనార్థం ప్రాకారం ప్రకల్పయేత్) చుట్టూ ఎత్తైన విశాలమైన ప్రాకారాన్ని నిర్మించాడు. తూర్పు, పడమర, దక్షిణ దిక్కుల్లో ప్రవేశ ద్వారాలను కల్పించాడు. ప్రాకారం దృఢంగా ఉండటానికి రెండు వరుసలతో గోడనుకట్టి, ఆ వరుసల మధ్య మట్టితో నింపి, పైన కప్పునూ, దానిపై అందంకోసం కలశాలను తలపించే కోడిపుంజు తలపె ఉండే చర్మపు జుట్టు రీతిలో నిర్మించాడు.

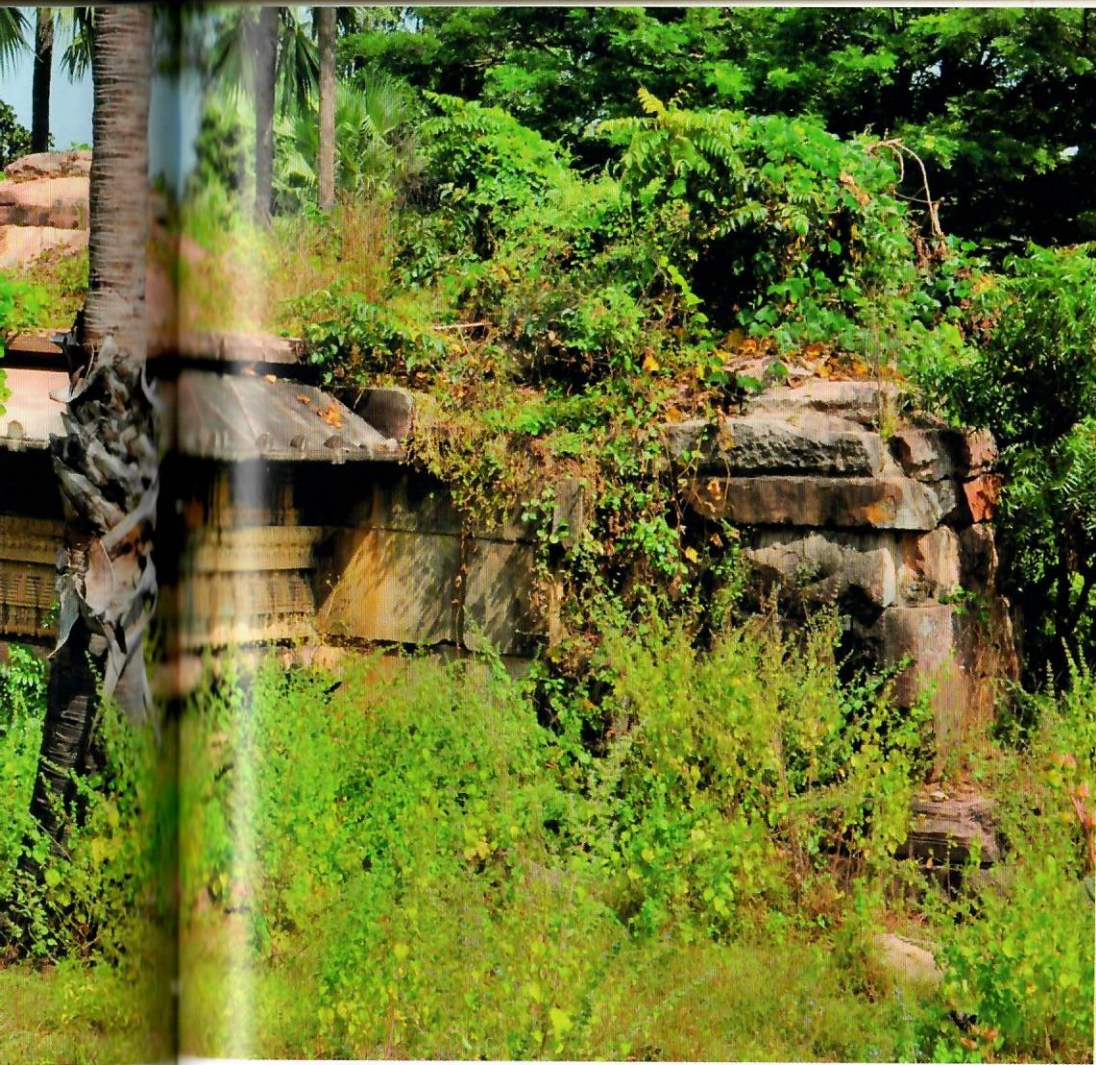

ఇతర దేవాలయాలు

రామప్పకు నైరుతి దిక్కులో 100 గజాల దూరంలో ఒక త్రికూటాలయం, వాయువ్యంలో చాళుక్య రీతిలో నిర్మించిన ఆలయం, చెరువుకట్టపై కుడివైపున కొండగట్టున మరో ఆలయం, చెరువుకట్ట ఎడమవైపు ఒక త్రికూటాలయం, మరో ఏక కూటాలయాలు శిథిలమైనా చూడదగ్గ కట్టడాలు.

అపురూపమే కాక అరుదైన రామప్ప దేవాలయ సముదాయం మధ్యయుగపు రాజవంశ రీతిని అప్పటి వాస్తు శిల్ప వైవిధ్యాన్ని నాటి శిల్పుల హస్తకళా లాఘవానికి అద్దంపడుతూ ప్రపంచ వారసత్వ కట్టడాల జాబితాలో కొంచెం చోటుకోసం ఎదురుచూస్తుంది.

శాసన మండపం

గణపతి దేవుని అడుగుజాడల్లో నడుస్తున్న రేచర్ల రుద్రుడు ఆలయాన్ని కట్టిన సందర్భంగా సంస్కృతంలో ఒక శాసనాన్ని వేయించి, దానిని నిలబెట్టి ఎండా వానల నుంచి రక్షణకు ఒక మండపాన్ని కట్టించాడు. చక్కటి ఉపపీఠంపై నాలుగు స్తంభాలపై అందమైన కప్పుతో నిర్మించిన శాసన మండపం కాకతీయ వాస్తు కట్టడాల్లో విలక్షణమైనదిగా గుర్తింపు పొందింది.

-:శాసనం:-

మొదటి పైపు:

1. శ్రీ రుద్రేశ్వరాయ నమః ॥ పాయాద్వస్స
2. గణాధీశో యత్యపోలే మదాంబునా
3. సిక్తేళిపక్షిః కస్తూరీ పత్రలేఖాయతే
4. స్ఫుటం॥ (1) దేయాద్వస్సవ్యసదాదేవీ శార
5. దా వరదాముదం । దేవదానవ సంధోహ
6. వంద్యమానపదాంబుజా॥(2) యత్పాద పద్మ
7. యుగళే ప్రణతామరేంద్ర కోటీర నీలమ
8. ణిలోల మరీచిజాలం । ధత్తే భ్రమద్భమరవిభ్ర
9. మ మిందుమౌళి దేవివశ్చివస్సభవతాద్భవతాం
10. విభూత్వై॥ (3) లీలాకోలః సభవతువిభుః శ్రీపతిః శ్రే
11. యసేవః సవైరివ్యాపిస్తా జలధి సలిలై స్వేదబిందూ
12. పమానైః ।దంష్ట్రాకోటా నిహిత వసుధాయత్త
13. నుభాతి చంద్రలేఖా కోటిస్థితజలధరా భూరి
14. తారా యధాద్యై॥(4) శ్రీమద్గణపతి క్షోణీపతి జ9
15. యతి జిత్వరః । యచ్చిత్తేపివసం నీశీ సముం
16. చ త్యచలస్థితిం । (5) ప్రస్థానే యస్యవాజివ్రజఖు
17. ర దళితా దుత్థితా భూమిభాగా ద్భాతీస్థితాను
18. కూల ప్రస్ఫుతపవనతో ధూళిరగ్రే వ్రజంతి । ప్రి (ప్ర)

19. ధ్వీ తేనానువేలం నిఖిలనయ విదా రక్షితా త
20. త్రియాత్థ9ం తద్వైరి క్షోణీపాలాన్ స్వయమి
21. వ రభసాహంతుమగ్రే ప్రయాంతి॥ (6)
22. సేవాత్థ9మాగత మహీపతి వాహనేచ హస్తా
23. గ్రని (స్స) త పయః పృషతాభిషిక్తః తీవ్రే నిదాఘ
24. సమయేపి సుశీతగాత్రో లోకోమదీయ చ
25. వనాంగణ దేశవత్త్రి9॥ (7) యద్దత్తాననవిత్తప్రక
26. (టి)తవిభవ ప్రిత విప్రేంద్ర సంఘ ప్రారభ్యానేక
27. యజ్ఞ ప్రచురతర హవిఃప్రాప్తిజాతప్రమోదః
28. దేవవ్రాతస్యహవ్య ప్రకరవహనతః ప్రాప్త భూ
29. రిప్రయాసః సౌఖ్యం దుఃఖేనమానం కళయ(తి)
30. మిళితం సవ్యసదా హవ్య వాహః॥ (8) తద్భక్తస్య ప్ర
31. వీరస్య శ్రీమద్రుద్ర చమూపతేః రేచెల్ల 9స్వా
32. మినోవంశం వక్ష్యే విఖ్యాతముత్తమం ॥ (9) శ్రీమ
33. ద్రుమ్మాఖ్యసేనానీరభూ ద్భూరి గుణాన్తిః ని
34. జప్రతాపప్రాకార పరిత్రాత మహీతలః॥ (10) తూ
35. య్య9ప్రణాద సమనంతరమేవ తూణ్నిమాక్షి
36. వ్యయో యవనికా సదృశం కవాటం॥ కాంచీపు
37. రస్య సమపాదయ దాశు వీరలక్ష్మీ వివాహ
38. మిహ కాకతి వల్లభస్య॥ (11) తత్కులే ద్విషతాం జేతా
39. కాటయాఖ్య శ్చమూపతిః॥ విచిత్ర సంపదాం

40. పాత్రం ప్రసూతః సజ్జనప్రియః ॥ (12) ప్రహ్వబహ్మ
41. ప్రముఖ నిఖిళా మత్యై కోటీర కోటిస్యూత
42. స్థిత స్ఫురదురు మణిశ్రేణి శాణప్రకాశం
43. శ్రీ కంఠ శ్రీపద జలరుహంసేవతేస్మప్రకా
44. మం ప్రీత్యాయస్య స్ఫుటమహారహశ్చిత్త
45. మత్త ద్విరేభః॥ (13) తత్పుత్ర శ్చిత్ర చారిత్రః కామ
46. నామా చమూపతిః లోకనాథ పదాంభో
47. జ పూజానిమ్మల మానసః॥ (14) శ్రీమత్ప్రేలన్య
48. పాలసైన్యపతినా విఖ్యాత విశ్రాంతినా యుద్ధే
49. యేన మహాబలేన నిహతే మంధన్య గుండా
50. ధిపే అన్యే వైరిన్యపాలకాః ప్రతిదిశం ప్రాదు
51. ధ్రువం స్త్రణా త్సింహేనేవ నిపాతితే గజపతౌ
52. శేషా గజాః క్షుద్రకాః॥ (15) తస్మా త్కాటయసేనాని
53. స్సూనుః సూన్యతభాషణః జాతః శూరస్తుతా
54. వక్ర పరాక్రమ విభూషణః ॥ (16) గుణమణి
55. గణ సింధుయ్యై స్సతా మేక బంధు వ్యితితర
56. ణ సురవృక్షః శాతి తారాతివక్షః ॥ ప్ర
57. ధితవిమల బుద్ధిః సాధితాభీష్ట సిద్ధిః స్తు
58. త పశుపతి మూర్తిః సన్నతానంతకీర్తిః॥ (17)

శాసనం - రెండవ ప్రభు:

59. తస్మాజ్జాతో రిపూంజేతా శ్రీమద్రు
60. ద్ర చమూపతిః రోహణాదివ శైలే
61. ంద్రా ద్వైదూయ్యై మణిరుజ్జ్వలః (18) మేరౌ
62. స్థైర్యై మమాద్ధైవే మనసిజే సాందయ్యై
63. మీశద్రుహే ॥ గాంభీర్యై విషజన్మ వే
64. శ్మని సరినాధే సురక్షారుహే ॥ దానం
65. (ధీ)నదురాసదే కమళభూ స్ఫుష్టై తద
66. ప్రీతితో దోషాస్పృష్టగుణాకరం యమ
67. సృజ త్కామాంబికా నందనం ॥ (19) వీరారాతి
68. నృపాంధ కారతరణే య్యైస్య ప్రతాపాత
69. పః ప్రత్యత్థి ప్రమదా లసన్ముఖ సరోజాత
70. ప్రజం మ్లానతాం ఆశ్చయ్యై కురుతేత
71. రాం ప్రియతమ ప్రాప్తి ప్రమోదాన్విత
72. స్వాతస్యవ్యై నితాక్షైరవవన ప్రోత్స
73. ల్లతాంచ స్ఫుటం॥ (20) శ్రీమద్్రుద్ర నరాధిపే
74. రిపు మహిపాలాద్రి వజ్రే దివం యాతే
75. కాకతినాథ భోగ్యవిలన త్త్రి(త్పు)ధ్వీకరా
76. కష్యపే సంభ్రాంతాః సమముత్థితాః

77. (సరభస)ం వైరి క్షమా పాలకాః యే
 78. (..... ర)గణేషు విజితా విఖ్యాతా
 79. (విక్రాం)తినా॥ (21) ఊద్ధండమండళికతో...
 80. (గశిరో) వఖండ్య తుంగధ్వజాగ్రనిహి
 81. తం ప్రకటం స్వభత్తుః॥ పుయ్యా9(న్య)వేశ
 82. య దశేష సమృద్ధి సస్య క్షేతేరిభూ
 83. పతి మృగ ప్రజభీత యేయః॥ (22) యత్యే
 84. నాధ్వజదండాగ్ర పతాకాభిః॥ ప్రతజ్జి9
 85. (తః) దృతం నాగతి భూపాలః పలాయ
 86. (స) పరోభవత్॥ (23) శూరః స్వామిహితః సు
 87. నిశ్చిత మతియ్యుః కాకతీశః శ్రియా పా
 88. దే భూరిషు కంటకేషు నిహితే తీక్ష్ణేషు
 89. మోహోణం తైర్విధ్యే వ్యథితేచతా
 90. న్బుజబలా దు(ధృ)త్యపిష్వ్యా హరాత్తా
 91. మస్థాపయ దవ్యథాం స్థిరతరం
 92. రేచెల్ల9 రుద్రస్వయం॥ (24) సింహాసనం
 93. మండళికాభిధానం య
 94. ద్వంద్వమతీవ శుభ్రం॥ సం.....
 95.ధీరో లభతస్వభత్తుః॥ సం ...
 96. దాతృ పరాక్రమేణ॥ (25) యద్భా(ణా)స్స
 97. మరాంగణేషు నిహితాః ప్ర(త్య)త్తి9పు)

98. ధీపతీ స్ని9భి9ద్యాపథిషక్తరక్తవ (పుషా)
 99. రాజంతి నమ్రాననాః॥ అస్మద్దశ9నమాత్ర
 100. తో గతవతాం తేషాం దివం తణాత్ దస్మా
 101. భివ్వి9హితంప్రి(వృ)థాక్షత మితి వ్రీదాభరే
 102. ణ ధ్రువం॥ (26) బాహైయ్యే9నచ్చిన్న దండం విప
 103. క్షభోణీంద్రాణాం పాతితం ఛత్రబి(బ్రు)ం
 104. దం॥ పాంసుచ్చన్నం భాతి సంగ్రామరంగే
 105. యద్వత్తేషాం నిఃప్రభం కీత్తి9 బింబం॥ (27) య
 106. ధీతి ప్రపలాయితా ప్రి(ప్ర)తిన్మపా స్తత్త్వల్య
 107. తాలిప్పయా నూనంభూమి భృతాం మ
 108. హంతి కటకా న్యేక్షణాద్దోబ్ధి9లాత్॥
 109. ఆక్రామంతి విశాలసా(శా)లగహనా
 110. న్యన్యై రగమ్యాన్యతి స్ఫూజ్జా9 న్నాగకులా
 111. కులాని విచర ద్వాజివజానిస్సుటం॥(28)

శాసనం - మూడవ టైపు:

112. యస్యావక్ర పరాక్రమ ప్రణయిన స్సౌవ
 113. ణ్ని9పుంఖా శ్శూరా స్తీక్ష్ణాగ్రా స్సమరే రిపు
 114. క్షితిపతి వ్రాతం విభిద్య క్షణాత్॥ భూ
 115. మిం సంప్రవిశంతి దుష్టదమనా దస్మా

116. ఖి రధ్యోధృతః ప్రి(ప్రు)థ్వీభార ఇతిద్రువం
 117. కథయితుం వోధుభృ9వంభోగినః
 118. ||(29) యద్దోద్ధ9ండ్తోధృతాసి ప్రహతివినిహ
 119. తారాతి వీరక్షితీశ స్వల్లో9కస్తీ వివాహ
 120. ప్రతత యవనికా సన్నిభస్సం విభాతి యు
 121. ధ్ధే సన్నద్ధవాజి ప్రజఖుర విదళ ద్భాసము
 122. త్థః పరాగః ఖేవిస్తీణ్న9ః కరీంద్రప్రభుర
 123. మదజలై శ్చిన్నమూలస్సమంతాత్|| (30) వీ
 124. రారాతి మహాబలప్రమథనిల యస్యా
 125. సి లేఖాస్ఫుటం ధత్తే ధూమరుచిం ప్ర
 126. తాప దహనస్యారాతిగోత్తోత్థితాః జ్వా
 127. లాభాం రుధిరచ్చటశ్చ దధతో వైరీభ కు
 128. ంభస్తశా ద్రక్తాక్తానిచ మౌక్తికాని ప
 129. తితా న్యంగారశోభాం భువి|| (31) హారస్తా
 130. ర తరోపి రంధ్ర సహితః శక్రస్యదంతా
 131. వలః శుభ్రాంగోపి మదాంబుసే కమ
 132. లిన్ హంససితోపిస్ఫుటం ప్రీతిం
 133. యాతి జడే సుధాంశు రమల శ్చాయో
 134. పి దోషాకర స్తంనైతే సదృశా యదీయ
 135. యశసా నిద్దో9ష శుభ్రాత్మనా|| (32) ఓరుగల్లు

136. పురేయశ్చ శ్రీమద్రుద్ర చమూపతి
 137. ః రుద్రేశ్వరస్య దేవస్య ప్రతిష్ఠా మకరో
 138. (త్ప్రు)తీ|| (33) ప్రాదాచ్ఛాస్తై శివాయాథ కామా
 139. ంబా తనయస్సుధీః రంగాంగభో
 140. గ సిద్ధ్యత్థ9ం గ్రామం నెక్కొండ సంజ్ఞితం|| (34)
 141. తేనాకారిపురీ తుంగశృంగ ప్రాకా
 142. (ర) భాసురా యత్ర రమ్యాణి హ
 143. మ్యా9ణి శాశ్వత్యః సవ్య9సంపదః|| (35) శ్రీ
 144. మ ద్వారవతీనిత్య మయోధ్యా స గిరి
 145. ప్రజా శ్రీవిశాలాచ మధురా స్పష్ట
 146. ం భోగవతీచయా|| (36) క్వచి ద్యుతోదగ్ర
 147. ద్విపతిబృహద్భుంహితరవః క్వచిద్వా
 148. జివ్రాత ప్రఖరఖుర టంకారనిక
 149. రః క్వచిద్వీరవ్యూహ ప్రకృతఖురళీ కే
 150. శీ కలహః క్వచిద్వ్యాత ప్రీత ప్రచుర వి
 151. టవాదవ్యతికరః|| (37) క్వచిద్వీణా వేణు ధ్వ
 152. నియుత వధూగాన నినదః క్వచి న్నవ్య
 153. శ్రవ్యమది మయుతపర్వప్రపర
 154. నం క్వచి ద్విప్రవాత స్ఫుటకృత చతువ్వే9
 155. ద గుణనం క్వచి చ్ఛాస్తాభ్యాస వ్యసని

156. సదుపన్యాస విభవః॥ (38) యస్యా శ్రీయ
157. మివద్రష్టుం తాంబూల లతికాద్రు
158. తం ఉద్యానపూగ స్కంధాగ్రాణ్యారో
159. హంతీ సమం తతః॥ (39) బాడబాగ్ని భ
160. యాయాతః పారావార ఇవస్థి
161. తః తత్పురీ దప్పరిణనిభస్త దాగ

శాసనము - నాలుగో శ్లోకం

162. స్తేనకారితః॥ (40) యస్మింనూమ్మిశ్రేణిభిస్తార్క మా
163. నా స్తోయప్రాంతే ఫేనమాలాః సమంతాత్ । వే
164. లా లోలస్ఫారశంభావశీనాం తుల్యకారః
165. కువ్వరితే సింధుసామ్యం॥ (41) యదీయమంబు ని
166. భిశా గృహ్లాంతి ద్రువ మంబుదాః నసాముద్ర
167. యంతఃస్వాదు జలం వష9ంతి సవ్వరితః (42) యస్యా
168. తి నిమ్మరిజలం ప్రతిమాచ్ఛలేన తారాః ప్రవిశ్య వి
169. మళాః నిఖిలాః క్షపాసు కువ్వరింతి నూనము
170. దవాసతపః ప్రకామం పూణ్ణే9ందునా
171. సహ సమాగమనాయ నిత్యం॥ (43) మందో
172. దంచ త్రృచురవిలసల్లోల కల్లోలమాలా
173. దోలాశిలాశిసుఖిత విహగవ్యూహ కాంతే

174. సమంతాత్ యత్రోద్ధూతా నమలపుష
175. తాం శ్చాతకా మీన పుచ్చైః గ్రీ9ిష్మేదూరా ద
176. భి నిపతతో వృష్టి మోహోత్పిబంతి॥ (44) తస్యామ
177. తి రుచిరాయాం పుయ్యూ9ిం ప్రతిగండ భైర
178. వస్సోయం రుద్రేశ్వర ప్రతిష్ఠా మకరో ద్వి
179. జేంద్ర సంస్తుత్యాం (45) ప్రాసాదాగ్రే యస్య సా
180. వణ్ణు9ికుంభః స్పష్టంభాతి ద్యోతితాకాశదేశ
181. ః శశ్వత్పూవ్వరి క్షోణిభి(భృ)త్తుంగ శృంగస్థాయి
182. స్థితాదిత్య బింబప్రకాశః॥ (46) శరలోకేందు
183. భూసంఖ్యే శాకాభ్యే శ్రీముఖే మధో శు
184. క్లాష్టమ్యాం భానువారే పువ్వక్షే9ిచ (మ)
185. హామతిః॥ (47) రుద్రేశ్వరాయ భోగా9(త్థ9ిం)
186. గౌరీశ సహితాయనః ప్రాదాదు
187. పుల్లరిపల్లించ బొల్లరిపల్లించ సాదరం॥ (48)
188. మద్వంశాజాః పరమహిపతి వంశజావా పా
189. పాదపేతమనసో భువి భూమిపాలాః
190. తే పాలయంతు మమధమ్మరి మిమంసమ
191. స్తం తేషాం మయా విరచితోంజలి రేఘుమూ
192. ధ్ని9ి॥ (49) శత్రుణాపి కృతో ధమ్మరిః పాలనీయః
193. ప్రయత్నతః శత్రురేవహి శత్రుస్యాద్ధ

194. మృశత్రు న9కస్యచిత్ || (50) స్వదత్తాం పరద
195. త్తాం వా యోహరేతి వసుంధరాం । ష
196. స్థింవష9 సహస్రాణి విష్ణాయాం జాయ
197. తేక్రిమిః॥ (51) తస్మా దస్మత్కృతః ప్రీత్యా ధమ్మ9
198. శృమ్మ9 సమ్మద్ధయే, భవద్భి రవసీ పాలాః
199. పాలనీయః ప్రయత్నతః ॥ (52) నిత్యశ్రీమతి
200. సంతుష్యం నాతుకూరిపురేవరే । సుస్థా
201. పితాయ దేవాయ శ్రీమద్రుద్రచమూ
202. పతిః॥ (53) కాటేశ్వరాయ భోగార్థం ప్రాదా త్యామే
203. శ్వరాయచ రుద్రేశ్వరాయచ సుధీన్ద్రదుడే
204. గ్రామ ముత్తమం॥ (54)

(క్రీ.శ.1213 వ సంవత్సరం మార్చి 31వ తేదీన పాలంపేటలో రేచర్ల రుద్రుడు వేయించిన సంస్కృత శాసనానికి సంక్షిప్త అనువాదం.)

జయశీలి అయిన గణపతి దేవునికి భక్తుడు, వీరుడు అయిన రుద్రసేనాపతి రేచర్ల వంశానికి చెందినవాడు. ఆ వంశంలో బ్రహ్మసేనాని కాకతీయ ప్రభువు దగ్గర సేనాపతిగా ఉండేవాడు. ఆ వంశంలోనే శత్రువులను జయించి సంపదలను

పొంది మంచివారికి ఇష్టుడుగా పేరుగాంచిన కాటయ అనే సేనాని జన్మించాడు. ఈ కాటయ కొడుకైన కామసేనాని, కాకతీయ ప్రోలరాజు సైన్యాధ్యక్షునిగా మంథని గుండరాజును ఓడించాడు. కామసేనాని కొడుకు కూడా శూరుడే. అతని పేరు కాటయసేనాని. ఈ కాటయ కొడుకే రుద్రసేనాపతి. యుద్ధంలో రుద్రుని ధాటికి తట్టుకోలేక నాగతి అనే రాజు పరుగులెత్తాడు. రేచర్ల రుద్రుడు ఓరుగల్లులో రుద్రేశ్వరుని ఒక ఆలయాన్ని కట్టి అంగరంగ భోగాలకు నెక్కొండ అనే గ్రామాన్ని దానంగా ఇచ్చాడు.

ఇతడు అందమైన ప్రాసాదాలతో చుట్టూ ఎత్తైన ప్రాకారమున్న ఒక నగరాన్ని నిర్మించాడు. ఆ నగరం సంగీత, సాహిత్యాలతో ఎంతో వైభవంగా వెలుగొందింది. ఆ నగరం పక్కనే తవ్వించిన చెరువు సముద్రాన్ని తలపించటమే కాక తానునిర్మించిన నగరసౌందర్యాన్ని ప్రదర్శిస్తున్న అద్దంలా వుంది. ఈ నగరంలో రుద్రేశ్వరుణ్ణి ప్రతిష్ఠించాడు. ఆ దేవాలయ శిఖరం మీదగల బంగరుకలశం సూర్యకాంతితో సమానంగా ప్రకాశిస్తుంది. శక సంవత్సరం 1135, శ్రీముఖనామ సంవత్సరం మధుమాస వసంత శుక్ల పక్ష అష్టమీ ఆదివారం నాడు పుష్యమీ నక్షత్రాన రుద్రేశ్వరాలయంలో రుద్రేశ్వరుని ప్రతిష్ఠించి విష్ణుర్లపల్లి, బొల్లపల్లి గ్రామాలను దానంచేసి ఈ దానాన్ని తనతరువాత తనకు శత్రువులైన వారుకూడా గౌరవించాలని వేడుకొన్నాడు. కాటేశ్వర, కామేశ్వర, రుద్రేశ్వరాలయాల భోగాలకు నడికుడి అనే గ్రామాన్ని కూడా దానం చేశాడు.

రామప్ప చెఱువు

ఈ దేవాలయానికి వెనుక క్రీ.శ. 1213లో దేవాలయంతోపాటు రేచర్ల రుద్రుడు నిర్మించిన గొప్ప చెఱువు నేటికీ వేలాది ఎకరాలకు సాగునీరు అందిస్తూ 800ల ఏళ్లుగా ప్రజలకు జీవనాధారమైంది. ఒక్క రెండు అడుగులు మాత్రమే కట్టవేసి అద్భుతమైన జలాశయాన్ని నిర్మించి ఆధునిక శాస్త్ర, సాంకేతిక పరిజ్ఞానానికి సవాలుగా తటాక నిర్మాణపద్ధతుల్ని పాటించారు. ఈ దేవాలయ, తటాక నిర్మాణాలు ఆనాటి విజ్ఞానానికి ప్రతిబింబంగా, తెలంగాణాతల్లి కంఠాభరణాలుగా, ప్రపంచ వారసత్వకట్టడాల జాబితాలో చోటు దక్కించుకోవటానికి తహతహలాడుతున్నాయి.

కొటగుళ్లు, గణపురం, వరంగల్ జిల్లా

కృతజ్ఞతలు

ఈ పుస్తకం రాయటానికి ప్రోత్సహించి, సహకరించిన...

గౌరవనీయులైన శ్రీ వట్టి వసంతకుమార్,
పర్యాటక, సాంస్కృతిక, పురావస్తుశాఖల మంత్రివర్యులు,

శ్రీమతి చందన ఖన్, ఐ.ఏ.ఎస్.,
ప్రత్యేక ప్రధాన కార్యదర్శి, పర్యాటక శాఖ,

శ్రీ కాంతిలాల్ దండే, ఐ.ఏ.ఎస్.,
డైరెక్టర్, పర్యాటకశాఖ,

శ్రీమతి సునీతా భగత్, ఐ.ఎఫ్.ఎస్.,
అడిషనల్ ఛీఫ్ పియమ్ యూ, పర్యాటకశాఖ

శ్రీ బి. శ్రీనివాస్, ఐ.ఎఫ్.ఎస్.,
ఎగ్జిక్యూటివ్ డైరెక్టర్, ఎపిటిడిసి.,

శ్రీ వి.మధుసూదన్,
ఎగ్జిక్యూటివ్ డైరెక్టర్, ఎపిటిడిసి & ఓ యస్టీ, పర్యాటక శాఖ,

శ్రీ జి.కిషన్ రావు, ఐ.ఏ.ఎస్ (రి)
సలహాదారు, పర్యాటకశాఖ,

ప్రొ|| జయధీర్ తిరుమలరావు,
ప్రముఖ జానపద పరిశోధకులు, హైదరాబాద్,

శ్రీ ఎ.కృష్ణయ్య,
సూపరింటెండింగ్ ఆర్కియాలజిస్టు, ఏఎన్ఐ, హైదరాబాద్
సర్కిల్,

డా|| జి.వి. రామకృష్ణారావు,
సంచాలకులు, పురావస్తు ప్రదర్శనశాలల శాఖ,

డా|| బి.సుబ్రహ్మణ్యం,
ప్రాజెక్టు అధికారి

డి.ఆర్. శ్యాంసుందరరావు,
బుద్ధవనం ప్రాజెక్టు

శ్రీ వీరభద్రరావు, లైబ్రేరియన్,
జె.అమరజ్యోతి, పురావస్తుశాఖ, హైదరాబాద్
శ్రీ డి.రామన్నాయక్, బోడ బాబు, ఫోటోగ్రాఫర్,
పురావస్తుశాఖ, వరంగల్
డా|| రాచర్ల గణపతి, శ్రీ ఆర్. బాపురెడ్డి, వరంగల్

విస్తృత పరిశోధన చేసి ఇంతకు ముందే రామపు
దేవాలయంపై పుస్తకం రాసిన
శ్రీ మందల మల్లారెడ్డి, శ్రీ వీరమల్ల ప్రకాశ్ రావు,
టీన్యూస్,

లైవ్ వైర్స్ అధినేత
శ్రీ అరవింద్ తడకమల్ల,
శ్రీ యస్.పి. ఉమామహేశ్వరరావు,
శ్రీమతి దుగ్గిరాల అంబిక,
సతీష్ తర్రా (లైవ్ వైర్స్)

ఇంకా

శ్రీ డి.పాపారావు,
ఐ.ఎ.ఎస్ (రి), కాకతీయ హెరిటేజ్ ట్రస్ట్,
ప్రొ||ఎం. పాండురంగారావు, ఇంటాక్, వరంగల్,
ఈమని రాజ్యలక్ష్మి
గుండమరాజు లలితా కిరణ్ లకు కృతజ్ఞతలు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ టూరిజం

1వ అంతస్తు, డి-బ్లాక్, ఎ.పి సెక్రటేరియట్,
హైదరాబాద్, ఆంధ్రప్రదేశ్ - 500 022, ఫోన్: +91-40-23450079
Email: secy_trsm@ap.gov.in

